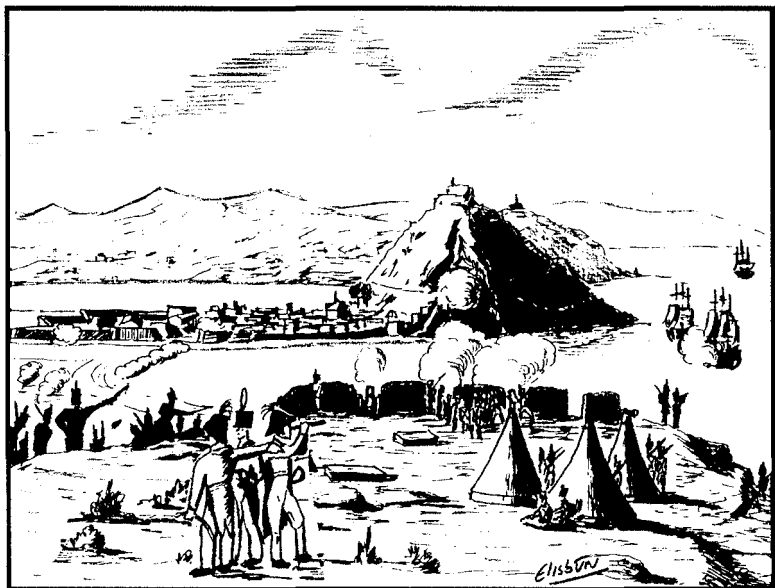


Antonio Zavala

# FRANTZESTEKO BERTSOAK

I



-I

## AUSPOA

# FRANTZESTEKO BERTSOAK

I

---

Auspoa Liburutegia  
EDITORIAL AUSPOA

Plaza Santa María, 2 - Tolosa (Gipuzkoa)  
Tfno. (943) 67 12 82

Antonio Zavala

# FRANTZESTEKO BERTSOAK

I

Auspoa Liburutegia

*Azalean, Donostia 1813'ko abuztuan.  
Juan Ramon Elisbururen marrazkia.*

© Auspoa Liburutegia (Tolosa - Gipuzkoa)  
Fotokonposatzalle: Comctip fotocomposición, s.l. - Pamplona  
Inprimatzalle: Gráficas Lizarra, S.L., Estella (Navarra)  
ISBN 84-7158-147-7  
Depósito Legal: NA. 1048-1991 (I)

## ITZAURREA

Edozeiñek dakianez, gerra luze eta gogorra izan zuten alkarren aurka Frantzia'k eta España'k, 1808 urtetik 1814'era.

Gerra orri, Napoleon'en España'ko gerra esaten diote frantzesak. Ainbeste zalaparta erabili baitzituan arek Europako erreinurik geienetan, eta Bidasoa'z onuzkoan beste bat geiago. España'n, berriz, *la guerra de la independencia* deitzen zaio.

Mugaz ego aldeko euskaldunak, berriz, badute –edo bazuten beintzat– izen berezi bat: frantzestea, gaztelerazko *francesada* itzarekin zer ikusirik duana noski. Izen ori gaur egunean naiko atzenduta dagoala derizkiogu. Ala ere, bera aukeratu degu liburu onen izenbururako.

Ipar aldeko euskaldunak nola esaten dioten ez dakigu. Baiña aiek, edozein izen erabilita ere, gutxiagotan aitaturako dutelakoan gaude.

Gerra artako bertsoak bildu nai izan ditugu,

irakurleari gaur eskeintzen dizkiogun bi liburu auetan.

Ala bearrez, alde batetik ziran orduan ipar aldeko euskaldunak; bestetik, berriz, ego aldekoak. Orregatik, bi aldeetako bertsoak ditugu, naiz eta ego aldekoak askoz ere ugariagoak izan.

Emen bildu aal izan ditugunak baiño bertso geiago jarriko zirala dudarik ez da. Baiña gerok ere uste genduan baiño aundiagoko pilla osatu zaigu azkenerako. Eta denborarekin, guk aztertu gabeko artxiborik eta zokorik an edo emen izango baita, bilduma au azi egingo dala ziurtzat jo genezake.

Sail bakoitzaren ondotik, bertsoak ondo ulertu ditezen eta olakoetan egin oi degunez, kondaira-liburuetatik bildutako argitasunak ematen ditugu. Garai artako gizon-emakumeak etzuten noski laguntza orren bearrik, danak ere gertakizunen berri ondo zekitenak izanik. Guk bai, ordea, bestela askotan baraurik geldituko baigera, esan naia-  
ren erdiaz ere jabetu gabe.

Baiña argitu gabe gelditutakoak ere izango dira, noski. Baita, bearbada, oker argitutakoak ere. Irakurleak gure utsuneak eta gaizki esanak barakatuko al ditu.

Bertso auek ez dute oraintxe asko falta, be-  
rreungarren urtera irixteko. Ezagutzen ditugun zaarrenetakoak dira, beraz. Orregatik, bertsolaritzaren istorirako dokumentu baliotsuak diralakoan gaude.

Besteak beste, gauza bat garbi ta argi erakusten digute: orduko bertsogintza naiko landua eta

eldua zala, eta oraintsu arte izan degun bertso-  
gintzaren antzekoa. Xenpelar, Udarregi, Pello Erro-  
ta, Gaztelu eta Txirritak, adibidez, gisa ontako  
bertsoak jartzen zituzten, gure iritzirako beintzat.

Ori dala-ta, galdera batzuk egin araziko dituzte  
bearbada liburu auek. Bertsoaritzza leendik zeto-  
rren noski eta ez du gerra onek sortzen. Baiña ez al  
zion indar berria eman? Ez al zituan bertso-jar-  
tzailleak lanera bultzatu eta beartu? Ez al zituan  
bertsoak ugaltu arazi? Orrelako zerbait gertatuko  
baitzan gero, urteen buruan, karlisten gerrateen  
denboran ere.

Baiña gero geroakoak. Onako au ez baita galde-  
ra oiei erantzuna ematen asteko unea; ez eta lekua  
ere.

Olako gerra batek itzala luzea bear zuan, nai ta  
nai ez. Pakea egin ta gero ere aren oiartzunak  
puska batean jarraituko zuan noski. Bein da berri-  
ro aren aitamenak egingo zirala esan nai det, jen-  
dearen aotan ez-ezik, baita euskal idatzietan ere,  
naiz eta garai artako euskal literatura ain urria  
izan.

Aitamen oiek biltzen saiatu gera bigarren libu-  
ruaren bukaeran, oietako batzuk itz lauz molda-  
tuak izan arren, eta irakurleari eskeintzen dizkio-  
gu, osatu degun mordoska ori osoa izango ez dala  
dudarik egiten ez badegu ere.

A. Z.



«ESPAÑA HORTAN OTE LAITEKE...»

The musical score consists of four staves of music in G major (one sharp) and 2/4 time. The lyrics are written below the notes.

Es- pa- ña hor- tan o- te lai- te-

ke e- tx- ko mu- til be- ha-

rik? An- da- ña- no bat mun- ta gin-

taiz- ke Bai- go- rri al- de

hun- ta- rik; Bo-na-par- te- ren  
zer- bi- tzu- ra- ko guk ez di-  
a- gu go- go- rik.

1/ España hortan ote laiteke  
etxeke mutil beharrik?  
Andanaño bat munta gintaizke  
Baigorri alde huntarik,  
Bonaparte'ren zerbitzurako  
guk ez diagu gogorik.

2/ Baigorri'ko mutiko gazteok  
egin baitugu kontzertu:  
soldado joan baino hainitzez  
hobe dugula ezkondu.  
Emaztegaiak txerkatu gabe  
ordenantxa heldu zaiku.

3/ Aurten ezkondu nahi duena  
Baigorri'ra etor bedi;  
nahiz ez izan hamabost urte  
bera premu izan bedi,  
emaztegaiak ukanen ditu  
behar baditu hamabi.

4/ Adios, aita; adios, ama;  
adios, ene maitia.  
Noiz gertatuko ote zait berriz  
zuengana itzultzia?  
Xantza baduzu, etzazula utz:  
ezkon zite, oi maitia!

Doiñu eta bertso aukerak, Aita Jorje Riezu'k argitaratu zituan, bere *Nafarroa-ko euskal-kantu zaharrrak* liburuan, 1973 urtean.

Leenengo bertsoak esaten digunez, Baigorri'ko mutil gazteak Bonaparte'ren zerbitzurako gogorik ez dute, eta Espaiña'ra iges egiteko asmotan dira. Ortik atera dezakegu bertso aukerak noiztsu jarriak diran.

Frantzia'n Napoleonek agintzen du, baiña oraindik ez da Espaiña'rekin gerran asi. Bestela, ez luteke baigorriarrak mugaz ego aldera etortzeko ametsik egingo. Agintea 1799 urtean artu zuan Napoleon'ek kontsul bezela, eta 1804'ean enperadore bezela. Espaiña'rekin gerran, berriz, 1808'an asi zan. Bitarte ortan jarritako bertsoak izango ditugu, beraz.

Nolanai ere, frantzestea baiño leenagoko bertsoak. Baiña ez Konbentzioko gerrakoak, eta are gutxiago Iraultzakoak. Ardi galdua bezela degu, beraz, bertso-sail au. Nunbait ere sartu bear, ordea, eta egokiena frantzesteko bertsoen aurretik jartzea iduritu zaigu.

Berdin egin degu urrengo bi bertso-saillekin ere.

## KOMISIONE AHANTZIA

- 1/ Soldado-gai ttipienak  
zuhurrenak ohi dire,  
ez baitira partituko  
maitea agurtu gabe.  
Neureari joan nitzaiot,  
erran diot: «Ikus arte».
  
- 2/ Harek aldiz galdatu daut  
ttipoi bat erosteko,  
lorestatu eta fina,  
bestetan erabiltzeko.  
Bihotzez hitzeman diot,  
musu-sari, ta adio.
  
- 3/ Tarbes'ko artillerian  
sartuz geroz dut aitortzen  
gogotik joan zitzaitala  
nori zer agindu nuen,  
mila zurruburru hutsek  
nindutela libertitzen.

- 4/ Desarmatu egunean,  
oi Baionara heltzean,  
ttipoia jauzi zitzaitan  
dolorezki bihotzean.  
A, segur neure buruaz  
ahalgetua bainintzan,  
ezen ez maite bat utzi deus  
funtsik gabe mindurik.

Bertso auek *Herria* astekarian agertu ziran, 1982 urteko abuztuaren 5'ean, goien «kantu xahar» eta bean «X.X.X. 1805» erantsita.

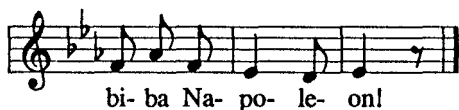
Kontatzen dutena ez da, nai ta nai ez, gerra batean gertatua. Pake-denborakoa ere izan diteke. Egia esan, bertso auek liburu ontan sartzeko, arrazoi bakarra izan degu: urtea esaten duan beko oar ori. Ez baitute beste argibiderik ematen, noizkoak diran somatzeko.

Iru bertso iru puntukoak dira, eta azkena lau-koa. Baiña lau-koa azken bi puntuak aldrebes samarrak ditu. Oiek etzituan bertsolariak orrela paratuko. Bertsoak ikasi zituanaren buruan eging-dako aldaketak izango dira.

Bertso auek iru lerro dauzkate *Herria*'n, eta azkenekoak lau, Bidasoa'z ipar aldean idatzi oi danez. Baiña *Auspoa*'ren liburu auek estuegiak dira olako lerro luzeak sartzeko; eta, gogoz kontra bada ere, Bidasoaz ego aldeko oituraren arabera idatzi bear izan ditugu.

«BAIONA'KO PATROINA...»





Baiona'ko patroina  
deitzen da San Leon,  
saindu aundiagorik  
ez dut senti nehon.  
Sainduen ohoratzen  
behar gira egon,  
sainduak on dire bainan  
biba Napoleon!

Doiñu eta bertso auk, Aita Donosti zanak argitaratu zituan, *Euskal Eres Sorta* liburuan (1921), 82 zenbakian.

Ertz batean, onela irakurtzen da: «Sara». Erri ontan jaso zuala esan naiko du.



Bertsolariak santuen pareko jartzen du Napoleon. Ortik atera genezake noizkoa dan. Etzan orrela mintzatuko Napoleon beeraka asi ondotik. Bai, ordea, ura gaillurrean zala; bere garaipen arrigarri aiek lortzen zituan denboran, alegia: Marengo, Ulm, Austerlitz, Jena... Oiek, 1800'etik 1807'ra gertatu ziran. Garai artakoa izango degu, beraz, bertso au.

«FRANTZIA'TIK ATERA ETA...»



tu. Ma-dril-ko kor-te-ra  
joan da fran-tze-sa le-rro-le-  
rrro, an kan-ta-tzen de-gu-  
la-rik: be-go fran-tze-sa li-  
bro.

Frantzia'tik atera eta  
Donostia'n ginan sartu,  
andikan Tolosa'raino  
genduen abantzatu.  
Madril'ko kortera joan da  
frantsesa lerro-lerro,  
an kantatzen degularik:  
«Bego frantzes libro!»

Bertso au eta bere doiñua Azkue'ren esku-ida-zietatik artuak ditugu. Baiña berak argitara eman gabe utzi zituan. Orio'ko Josefa Treku'ri jaso zizkion.

Itxura dancz, bertso onen egillea Bidasoa'z ipar aldeko mutillen bat izango da. Napoleon'en guda-roztean zetorren euskal soldaduren bat, alegia.

Orregatik, arritzekoa da oriotar baten aotik jaso izatea. Baiña andre orrek berak, Baigorri'ko Ibarrart'en «Euskaldun bat zen itsu eta bertsolari» bertsoak ere kantatu zizkion Azkue'ri. Ikus onen kanta-bilduma, 836 zenbakian. Beste aldeko kanta eta bertsoak zerbait ezagutzen zituana zan, beraz.

Frantzia eta España, beren indarrak bat egin-da, 1807'ko azaroan jabetu ziran Portugal'ez. Baiña, egia esan bear bada, otsoaren bildurrez otsoaren morroi zebillen orduan España. Alako agintariak zituzten, izan ere, garai artan bi nazio auk: lotsagabeetan lotsagabeenak batek, eta iño-zoetan iñozoenak besteak.

Frantzes soldaduak 1807 urteko urriaren 18'an igaro omen zuten Bidasoa ibaia leendabiziko aldiz, esan degun bezela, Portugal menderatzeko aitzakiarekin. Sarritan, ordea, andik aurrera. Baita Iruñe'n, Bartzelona'n eta beste zenbait iritan sartu eta nagusi jarri ere. Donostia'z, 1808'ko martxoan jabetu ziran. Andik laister, eun bat milla gizon ba omen zituan Napoleon'ek España'n, Portugal'e-koak kontatu gabe.

Garai ortan jarritako bertsoa degu, beraz, onako au. Esan bearrik ez dago etzala bakarra izango. Lagunak ere izango zituan noski.

**«MILA ZORTZI EHUN ETA  
ZORTZIGARRENIAN...»**

- 1/ Mila zortzi ehun eta zortzigarrenian soldado sartu ginen, oi!, enozentzian, zerbitzatu behar ginuela Printziaren guardian; egin ere badugu behartu girenian.
- 2/ Arribatu ginenian Madrillako hirian, begitarte egilia franko izaten ginian. Nafartarrak ginela erraiten zaukuteian, haren alde izanen ginela, behartzen zirenian.
- 3/ Maiatzeko hilaren bigarrenian errebolta izan dugu Madrillako hirian; hiritikan kasatu nahi ginituzteian, ederki trunpaturik bazauden ordian.
- 4/ Bederatzi ehun ginen kasernatik partitu, bi plazetara ginatezten errepartitu; españolaren kontra harmetan paratu, bistara jinak oro baikintuen garbitu.

- 5/ Xapel gorriak ginenian atera plazala,  
burla egiten hasi zauzkigun behala;  
uste zuten arauz zezenak ginela,  
gure toreatzeko mokanesekila.
- 6/ Mokanesak iharaus ta gibelko aldian jo,  
oihu egiten zaukuten: «*jTira, tira, carajo!*»  
Tiratu giniotzaten dozena bat tiro,  
hun zirenak joan ziren erran gabe adio.
- 7/ Ikusi zutenian gure borondatia,  
kurutze banakin atera ziren biga.  
Bertzek aldiz kapapetik harri ukaldia,  
halakoa pena zen bizirik uztia.
- 8/ Hango anderek zabokaten konbertsazionia,  
desiratzen ere zuten gizon izatia:  
«Frantzes porroxka horiek zertako debru dira?  
Dozena baten aski ninduken bertze batekila.»
- 9/ Fierik hasi ziren zein bere etxetarik,  
pixtola tiroka bere galerietarik.  
Gero sinetsi zuten, ongi progaturik,  
eia frantzes poroxkek bazutenez indarririk.
- 10/ Hango anderek egin dute irabazi eder bat:  
eltziak eta pixerrak aurtiki karriketarat;  
lur baxera egiliaren hori ezta malur bat:  
lehengo bigen prezioan erosten dute orai bat.

11/ Frantziako teilla egiler dautzuet goraintzi,  
orai erna zaitezte nahi baduzie irabazi;  
Madrillen irabaz bide orain bada segurki,  
etxeko teillak ere zauzkie aurtiki.

12/ Kantu hunen emailea motiko gaztea,  
lapurtarra eta mendiko umea.  
Bertsu hoi en emaiteko izan du gutizia,  
ikusi duenian komoditatia.

\* \* \*

Bertso auk Paris'ko Liburutegi Nazionaletik  
ditugu, esku-idatzi batetik. Asieran, izenburu be-  
zela, itz auk ditu:

«*Les Français à Madrid, en 1808.*»

Eta bukaeran, argibide jakingarri au:

«*Pendant ses séjours à Bayonne, Murat s'était formé une garde d'honneur de trois cents Basques: ce bataillon, dont le costume rouge était façonné dans la forme nationale, se composait de l'élite du pays: il donna des preuves d'intrepidité dans plusieurs rencontres et notamment à la prise de Madrid: peu de ces jeunes gens revirent leurs foyers.*

*L'auteur du récit qui précède faisait partie de cette garde d'honneur.*»

Alegia: Baiona'n zalarik, Murat jeneralak iru-  
reun euskal mutil bildu zituala, aukera-aukera-  
koak guztiak, beraren guardia izan zitezen. Euskal

erara jazten omen ziran. Ta txapel gorria buruan, bostgarren bertsoak dionez. Oso ausarditsu portatu omen ziran burruka askotan, Madrid'en batez ere. Baiña mutil aietatik oso gutxi itzuli zirala beren etxeetara. Bertso auen egillea ere talde ortakoa omen zan.

\* \* \*

Madrid'en, 1808'ko maiatzaren 2'an gertatu ziran zalaparten berri ez dakianik ez da izango. Ala ere, itz bitan zerbait esan dezagun.

1808 urteko martxoaren 17'an, Godoy español ministroaren aurka altxa zan erria Aranjuez'en. Bera arrapatu arteko onik etzuan jendeak izan. Erregeak, Karlos IV'ak alegia, aginte guztiak kendu bear izan zizkion. Are geiago: berak ere erregetza utzi egin zuan, bere seme Fernandoren alde.

Aien arteko ixkanbillak konpontzeko aitzakiarekin, aita-semeak Baiona'ra eramán arazi zituan Napoleon'ek. Baita errege-famili guztia ere. An, berriz, beren eskubideei uko egin arazi zien, eta orduan España'ko errege bere anai Jose izendatu.

Erriak, ordea, Napoleon'en jokabide maltzurra garbi ikusten zuan, eta maiatzaren 2'an leertu egin zan madritarren asarrea.

Frantzes soldaduei eraso zieten, aal zuanak aal



zuan arma eskuratuta: pixtolak, arriak, eltzeak, pixerrak, teillak eta abar, bertsoak diotenez.

Español kuarteletara joan eta armak eskatu zituan erriak. Ango buruzagiak, ordea, olako agin-durik etzutela eta eman ez, artilleria-kuartelean izan ezik.

Gogoangarria da bigarren bertsoak esaten duana: bertso auen jartzaillearen taldean nafartarrak ere bazirala entzunik, auek beren alde jarriko zirala uste zuten madritarrak. Onek bi gauza erakusten digu: batetik, etzekitela nunbait Nafarroa bi puska eginda zegoanik; eta bestetik, ekaitza etzala bat-batean sortu; aspalditik ari zala jendea sumintzen.

Gure lapurtar bertso-jartzaillea zegoan kuarteletik bederatzireun gizon partitu zirala esaten digu laugarren bertsoak. Besteetatik soldadu geiago atera zirala esan bearrik ez dago.

Frantzesak, erria menderatutakoan, kalean barena zijoazen guztiak detenitzen asi ziran. Naikoa omen zan patrikan labanen bat eramatea afusillatua izateko. Goya'k ortik artu zuan gaia bere lauki famatua pintatzeko, eta egun artako sarraskia aztu eziña egiteko, urteen buruan Picaso'k Gernika'ko bonbardeoarekin egingo zuan bezela.

\* \* \*

Francisque Michel'ek, bere *Le Pays Basque* liburuan (1857), sail ontako leenengo bertsoa dakar, aldaketarik gabe.

Julien Vinson'ek, bere *Le folk-lore du Pays Basque* liburuan (Paris, 1883), 188 orrialdean, amabi bertso auen frantzes itzulpena dakar.

Azkue'k, bere *Cancionero popular vasco* bilduman, 658 zenbakian, Lapurdi'ko Mugerre'n, Casenave deitura zuan baten aotik jasota, amargarren bertsoa dakar, baita doiñua eta beste bertso berri bat ere.



Ma-dri- le- ko e- ma- ku-mêk e- gin



du- te ba- len- tri- a, be- ren



el- tze e- ta pe- ga- rrak aur- ti-



ki ka- rri- ka- ra. Lur ba- xe-



ra e- gi- len- da- ko o- ri ez-

ta ma-lur bat, ain-tzi-ne-  
ko bi-en pre-zi-  
oan sal-tzen du-te o-rain  
bat.

Madrileko emakumêk egin dute balentria,  
beren eltze eta pegarrak aurtiki karrikara.  
Lur baxera egilendako ori ezta malur bat,  
aintzineko bien prezioan saltzen dute orain bat.

Españian Herodes eta Frantzian Bonaparte,  
gerla horrek iraun dezake horiek biak hil arte;  
duienari edek eta eztuenari galde,  
laster naski izanen gaituk kornadurik gabe.

Aita Lino Akesolo'k bigarren bertsoa agertzen du bere *Bertsolaritza Fernando Amezketarraren garaian*, (Egan, 1969, VII-XII).

Iñaki Zabaleta'k ere eskeintzen ditu bi bertso auek, Azkue'renetik artuta, *Independentziko guda herri kantutegian* izeneko idazlanean, *Oiartzun*, 1978 urtekarian.

Jesus Maria Leizaola'k, bere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* liburuan (*Editorial Vasca Ekin, Buenos Aires, 1965*), 73 orrialdean, eta bai *Crónicas y romances de la poesía euskérica* lanean ere, badakarzki Azkue'ren bi bertso auek.

\* \* \*

Jesus Maria Leizaola'k, bere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* liburu ortan, 74 orri-aldean, baditu amabi bertso auek ere.

Aldaketak: 2/1: Madrillako hirira; 3/1: Maiatzako; 4/2: ginutizken; 4/3: españolen; 5/4: mokanasakila; 6/4: ario; 7/1: geure; 7/2: ziran; 8/1: Hango anderek zabiltzaten; 9/1: Finik hasi ziren; 9/4: poroxkak; 10/1: eier; 10/3: lur baxera egilendako; 11/3: Madrillen irabaz lite (o fite?) orai badutzie segurki.

Bere *Crónicas y romances de la poesía euskérica* lanean ere badakarzki Leizaola'k amabi bertso auek, aldaketa oiekin.

\* \* \*

*Herria* astekarian, 1961'eko abenduaren 14'ean, sail ontako bederatzi bertso arkitu ditugu: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10 eta 7'garrena, orden ortan. Baiña oso aldatuta daude eta osorik jarriko ditugu:

Mila zortzi ehun eta zortzigarrenean,  
soldado sartu ginen gu inorantzian,  
zerbitzatu behar ginela printziaren guardian,  
egin ere badugu, behartu denian.

Arribatu ginenian Madrilgo hirian,  
begitarte egilia frango izatu ginian;  
nafartarrak ginela erraiten ziteian,  
heien alde jartzekoak behartzen zenian.

Maiatzako ilaren bigarrenian,  
errebolta sorturik Madrilgo hirian,  
hiritikan kasatu nahi gintezteian;  
ederki tronpaturik baitaude ordian.

Lauetan hogoi ginen kasernatik partitu,  
gero bi plazetara gintuzten partitu;  
lehenbiziko sua ginuenian abiatu,  
ikus ahalak oro gintuen garbitu.

Xupa gorriekilan gu jinik plazara,  
burlaz ez zaizkiguna hasi berehala?  
Madrillen uste zuten zezenak ginela,  
toleiatu beharrak mokanesekila.

Mokanesak airean, ipurdia lasto,  
oihuka ari ziren: «Tira, tira, karako!»  
Tiratu ginituen bi dozena tiro,  
on zirenak joan ziren erran gabe adio.

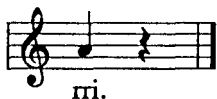
Madrilgo andrek zuten konbertsazionea,  
desiratzen baitzuten gizon izaitea:  
«Frantses porroska hoiek zer demontre dira?  
Dozena baten aski naun bertze batekila!»

Madrilen egin dute andrek lan ederra:  
eltze eta pitxarrak bota karrikara;  
lur-baxe-egilentzat ez da, ez, malurra:  
lehengo bien sari saltzen da bakarra!

Ikusi zutenian gure bitoria,  
gurutze banarekin jin zauzkigun bia;  
bertzek kapotapetik harri-ukaldia,  
zer pena holakoen bizirik uztia!

«AGUR ETA ERDI...»





1/ - Agur eta erdi,  
ongi etorri,  
baiñan partikularki  
espainolari.  
Zuendako banituen  
kopla bat edo bi,  
otoi, esan zadazu  
Madrilen zer berri.

2/ - Madrilen zer berri den  
nai badezu jakin,  
joan ta mintzo zaitetz  
an diren aiekin.  
Guk ezkinduan uste  
gerlarik zuekin,  
bainan ezin fiatu  
etsai gaiztoekin.



3/ - . . . . .

. . . . .  
goazen Frantzia'ra  
Buonaparte'rekin,  
. . . . .

Bi bertso auk beren doiñuarekin, eta irugarrenaren puska ori, Azkue'ren esku-idatzietan arkitu ditugu. Baiña argitara eman gabe utzi zituan. Jaso, Naparroa'ko Imotz baillarako eta Oskotz erriko Justa Goldarazena'ri egin omen zizkion.

Itxura danez, alkarrizketan paratutako bertsoak dira. Bertsolariak aotik aora kantatzen duten bezela, alegia. Bidasoa'z ipar aldeko batek asiera ematen du, eta ego aldeko beste batek eran-tzun. Eta saio luzeagoa zala, irugarren bertsoaren puska orrek garbi erakusten digu.

«Madrilen zer berri den» galdetzen baita, 1808 urteko maiatzaren 2'ko gertaerak artean gertatu berriak zirala jarri edo kantatutako bertsoak izango dirala pentsa diteke. Leen ere esan degunez, batzuen maltzurkeriaz eta besteen iñozokeriaz piztu zan gerra ori. Bigarren bertsoak orixe adierazi nai duala esango genduke.

## «LUZAIDE'KO KARRIKA...»

1/ Luzaide'ko karrika  
puxanten kanpaña,<sup>1</sup>  
aisa egiten dute  
gorputzari maña;  
enplegu gabia da  
damu den konpañia,  
gure gostuz nahia  
egin «*Tour de España*».

2/ Norbaitek ezpanute  
gaizki abisatu,  
nehorendako eztut  
gezurrik pentsatu,  
jendiak ez du behar  
hortaz ofentsatu,  
informen arabera  
nahi dut konfesatu.

---

(1) puxanta: *poderoso*. (Satrustegi'ren oarra.)

3/ Jose «Caldero» jin da<sup>2</sup>  
Napoleongua,  
errege diote bainan  
eztakigu nungua;  
España guzitik  
bota du mandua,  
haren eskuko dela  
gure erreinua.

Bertso auk Jose Maria Satrustegi'k argitara eman zituan, bere *Bordel bertsularia* liburuan (*Auspoa*, 45-46), oar auk egiten zituala:

«Bi Napoleon badira Bordel'en bertsutan. Napoleon lenbizikoarenak, gazte denborakoak izan behar dute, eta menturaz ez dira Bordelenak. Iru bertsu bakarrik eskuratu ditugu.»

Bertsoen ondotik, berriz, beste adierazpen au eskeintzen digu:

«Lengo mendeko paper zaharretan atera zait. Bigarren bertsuari Bordel'en eskua ikusten da. Beste biak ere hala ote dira? 1808'gn urteko gerta-kizunak baidira, amasei bat urte zituen orduan Luzaideko bertsulariak.»

Noizkoak diran, irugarren bertsoak salatzen du. Jose Bonaparte etorri dala esaten baitu. 1808'ko Uztaillaren 9'an sartu España'n, eta 20'an Madrid'en zan. Laster igjerri zion jendearen gogoa-

---

(2) Jose «Caldero», Napoleonen anaiaren izengoitia.  
(Id.)

ren aurka zetorrela. Gasteiz'tik onela idatzi zion anaiari:

«Orain arte ez dizu iñork egia esan. Nere alde dagoan españolik ez da, nerekin datozen lagun pixarrak izan ezik.»

Irugarren bertso orrek gauza bera adierazten du.

## «BERROGOI TA HAMAR MILA FRANTSSES...»

Berrogoi ta hamar mila frantses  
Bartzelona'n sartu zen,  
ehun mila hil zituztela  
español hoiek bantatzen,  
batto bientzat kondatuz.  
Oi zer mirakulua:  
frantses hilek hartu zioten  
español bizier hiria!

Bertso au Aita Donosti zanaren paperetatik  
degu, *Cuaderno de Argentina* deritzaion batetik.

Laugarren bertsoan *bantatzen* oso garbi irakur-  
tzen da. Baiña bearbada *kantatzen* edo *kontatzen*  
bearko luke.

Bertso au 1808'ko udarakoa izango da, urrengo  
argibide auek aditzera ematen dutenez.

Frantsesak urte artako otsaillean jabetu ziran  
Bartzelona'z, España'rekin gerran asi baiño leen,  
adiskide-itxurak egiñez.

Gerra asi ta laister, 1808'ko udaran, burruka

latzak izan ziran Kataluña aldean. Emen, antziñatik, *somatén* izeneko gizon-taldeak zeuden errietan. Etziran militarrek, baiña armak bazituzten. Kanpai-otsarekin biltzen ziran, etsaiari edo gaizkilleei erasotzeko.

1808 urteko udaran ere, bildu eta arpegi eman zieten *somatén* auek frantzesei. Baita garaile atera ere El Bruch'en eta beste zenbait tokitan. Onela dio Toreno'ko Kondeak, bere *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España* liburuan:

«Toca a los catalanes la gloria de haber sido los primeros en España que postraron con feliz éxito el orgullo de los invasores. Fue, en efecto, la victoria del Bruch la que antes que ninguna otra mereció ser calificada con tal nombre».

Ala ere, Bartzelona'ko iriak frantzesen mende jarraitu zuan gerraren bukaera arte; 1813'ko maiatzean atera baitziran andikan.

Argibide oiekin bertso au obeto ulertuko degu. Españolak arro daude, frantzesak menderatzen edo garaitzen asi diralako. Eta frantzesak ere bai, Bartzelona'ren jabe jarraitzen baitute. Kontsolatu onela egiten gera danok ere: komeni zaigun erdia gogoan artuz eta komeni etzaigun erdia bazterrera utziz.

Orregatik, gure iritzirako beintzat, 1808 urteko udarakoa-edo izango da bertso au.

## HARIZPE

- 1/ Napoleon, Frantzia enperadorea,  
Europar egin duzu hanitz balentria.  
Harizpe jenerala, euskaldun garbia,  
haren plazera beita gerlarat joaitia.
  
- 2/ Harizpe jenerala jin da Espainiatik,  
Zaragozatik edo Balenzia aldetik.  
Kolpaturik dagola jaun hura badakit,  
gerlarat joan nahi du oraino hargatik.
  
- 3/ Hanitz aipatuia da aurten Zaragoza,  
guziak mintzo dira hiri haren kontra.  
Harizpe jenerala trankil han egon da,  
brigantentzat eztela harek dio lotsa.
  
- 4/ Kartiel bat deitzen da Frantzia Baigorri,  
Etxauze hortan duzu sujet handi hori.  
Jende noble hoientzat hori zen konbeni,  
Harizpe jenerala Jainkoak igorri.

- 5/ Hanitz barreatu da, Harizpe, zure fama,  
kolpatzen zinuzten bainan beti senda.  
Zuk egin balentriak eztaitezke konda,  
Napoleon handia ongi gertatzen da.
- 6/ Kolpatuia zirela munduiak badaki,  
Jainkoak nahi eta halere arinki.  
Hiltzeko damu zira, behar zira bizi  
ehun urtez oraino zure madamaki.

Bertso auk Paris'ko Liburutegi Nazionaletik ditugu, esku-idatzi batetik.

Francisque Michel'ek argitara eman zituan bere *Le Pays Basque* liburuan (Paris, 1857), aldaketa aukin: 1/4: baita; 2/1: Españatik; 2/2: Balenzia ondotik; 2/3: Kolpatuia dagoela; 2/4: bizia galdu nahi du Napoleone gatik; 3/2: herri haren kontra; 3/4: brigantentako diro eztela lotsa; 4/3: haientzat; 5/2: zinuztela; 5/4: zuk egin balentriak ez daitezke konda; 6/4: ehun urtez zure madamareki.

Bertso auk badakarzki J. M. Leizaola'k ere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* liburuan, eta bai *Crónicas y romances de la poesía euskérica* lanean, Michel'i kopiatuta.

Bostgarrena Azkue'k agertzen du bere kanta-bilduman, 48'gn zenbakian. Baiña oso aldatuta. Onela dio:

Harizpe jenerala, orai zure fama  
barraiatua izan da Espainian barna:  
kolpatzen zinduztela, baiñan beti senda;  
zuk egin balentriak ez daitezke konda.



Ondoren onela esaten du: «*Lo aprendí en Arnegi, con música insignificante*».

\* \* \*

Liburutegi Nazionaleko esku-idatziak, bertsoen ondotik, onela dio:

«*Ce chant date de 1808 et a dû être composé pendant le siège de Saragosse, auquel assistait le général Harispe, aujourd'hui sénateur*».

Alegia, kanta au 1808'koa izango dala, eta frantzesak Zaragoza'ri eraso zioten denboran jarria; an izan zala, gaur *sénateur* dan Harizpe jenerala.

\* \* \*

Jean-Isidore Harizpe Baigorri'n jaio zan, 1768'ko abenduaren 7'an. *Guerra de la Convención* asi zanean, 1793'an alegia, eta mugaz ipar aldean «*chasseurs basques*» edo «euskal ihiztariak» izeneko soldadu-taldeak osatu ziranean, auek lau buruzagi aukeratu zituzten, eta aietako bat Harizpe izan zan. Gerra artako burrukarik geienetan parte artu zuan.

Europa'n barrena ibili zan Napoleon'en gerretan. Jena'n zauritua izan zan, eta ia bizia galdu. Baiña sendatu zan. Orixe aitatu naiko dute bigarren eta bostgarren bertsoak. Heilsberg eta Friedland'ko burruketan ere antxe gertatu zan.

1808'ko Maiatzaren 2'an, madritarrak fran-

tzesen kontra altxa ziranean, an zan Harizpe ere bere «euskal ihiztari» oiekin. Orduko bertsoak, lapurtar batek jarriak, leentxeago eskeiñi dizkiogu irakurleari. Harizpe'ren mendekoren bat izango zan bertso oien gillea.

Balentzia alderaiño ere iritxi zan bere mutillekin, Moncey mariskalaren agindupean, 1808'ko ekainean. Conde de Toreno'k, bere *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España* liburuan, onela dio:

*«Impacientado Moncey, destacó por su izquierda y del lado de la sierra de los Ajos al general Harispe con vascones acostumbrados a trepar por las asperezas del Pirineo. Encaramáronse, pues, a pesar de escabrosidades y derrumbaderos, y arrollando a las guerrillas, facilitaron el ataque de frente...»*

Ekainaren 28'an eraso zioten frantzesak Balentzia'ri, baiña ezin artu. Zaragoza bi bider inguratu zuten. Aurrena, 1808'ko ekainaren 15'ean asi eta abuztuaren 13'an alde egin, iria artu gabe. Ostera urte bereko abenduaren 20'an ekin, eta 1809'ko otsaillaren 20'an iria artu. Bigarrengo ontan an zan Harizpe ere.

Orregatik, bertso-sail au 1809'koa izango da, eta ez 1808'an, Liburutegi Nazionaleko esku-ida-tziak dion bezela.

Lerida, Tarragona, Sagunto, Balentzia, Aragoi eta abar korritu zituan Harizpe'k gero. Eta 1813'an, gerra mugaz ipar aldera igaro zanean, Baigorri, Ortez, Toulouse eta abar.

Azken bertsoak, eun urtez bere madamarekin

bizitza opa dio. Andrea Baigorri'ko Etzauze jau-regiko alaba Margarita zuan. Eta eun urte etzitan arrapatu, baiña larogei ta sei bai. Azken urteak Lakarra'ko jauregian pasa zituan.

«Baigorri! Baigorri!» oiu egiten omen zuten Harizpe'ren mutillak, etsaiari erasotzeko.<sup>1</sup>

Eta Azkue'k, ematen duan bertsoaren aurretik, au dio:

*«Por tradición se ha conservado este otro (grito) más enérgico, muy en consonancia con aquellos tiempos y... con los nuestros: Il edo bizi ta oro zori. (Vida y muerte y todo es libre.)*

---

(1) Argibide auek, Harispe'ren ondorengo zan M. Albert Dutey-Harispe'ren *Le maréchal Harispe* itzalditik artu ditugu. Ikus: *La Tradition au Pays Basque* liburua, 1897'an Donibane Lohitzunen egin zan Biltzarraren itzaldiez osatua, eta 1982'an *Elkar* etxeak ostera kaleratua.

## «EIN TA BEROGOI TAMAR AUTX...»

Ein ta berogoi tamar autx  
erronkarietra xin zren  
eta Yenyariko puntan  
guziuaak degollatu zren.

Bertso edo koplak au Azkue'k bere kanta-bilduman argitaratu zuan, 148 zenbakian, seaska-kanten artean, aurretik argibide au emanaz:

*«Históricas, como esta copla en que se canta una desastrosa expedición de franceses que en tiempo de Napoleón quedó aniquilada en el alto de Yenyari, monte que me lo mostraron, junto a Isaba.»*

*Autx* itzak zer esan nai duan adierazteko, oneladitio:

*«Es el apodo despreciativo que dan en el Roncal al francés: autx, sin duda ao-uts, pura boca. Nunca es lícito tratar así a un pueblo, sobre todo tan culto como el francés. Posible es que los expedicionarios de Yenyari hayan sido hermanos de los roncaleses por su raza y lengua.»*

Íñor gaizki tratatzea ez dago ongi noski, Az-

kue'k esaten duan bezela. Berdin bearko luke, ordea, kulturaduna izan edo kultura gabea. Baiña aldi ontan ez al da Azkue serioegi jarri? Au ez da, gure iritzirako, erri batek bere auzo-erriari egiten dion adar jotzea baizik. Beste aldeko euskaldunak ere bazuten españolei esateko gaitz-izena, liburu ontan zenbait aldiz ikusten danez: Koko beltzak. Harizpe'ren mutillak gaitz-izen orrekin iseka egiten zieten mugaz ego aldeko guztiei, oietan arrazaz eta izkuntzaz beren senideak ziranak ere bazirala batere pentsatu gabe.

Bertsoaren alboan, Azkue'k itzulpena ematen du gazteleraz, era ontan:

*Ciento y cincuenta franceses  
vinieron a los Roncales  
y en la punta Yenyari  
fueron todos degollados.*

Leizaola'k Azkue'ren koplak au ere badakar bere «1808-1814 en la Poesía Popular Vasca» liburuan 90'garren orrialdean, eta bai bere «Crónicas y romances de la poesía euskérica» lanean, 123'garrenean.

\* \* \*

Rafael Gamba'k, bere *El valle de Roncal* liburuxkan, *Navarra, Temas de Cultura popular* saila-

ren 27 zenbakian, esan naia berdiñ-berdiña duan erdal kopla bat agertzen du:

*Ciento cincuenta franceses  
a Val-de-Roncal subieron,  
y en las peñas de Yinyari  
con sus armas perecieron.*

Gure iritzirako, kopla au gazteleraz sortua izango da, eta gero euskerara itzulia, erderazkoa askoz obeto tajututa baitago.

Gertaera ori, 1809'ko maiatzekoa degu. Erronkariarrak frantzesen aurka asiak ziran, Krutxaga eta Gamba bi anaiak buru zituztela. Onela dio Rafael Gamba'k:

*«Noticioso de este ambiente de rebelión, el gobernador militar francés de Pamplona, D'Agoult, envió una fuerte columna de cazadores (tropas de choque, escogidas) mandada por el comandante Puisalís, que llegó de noche inopinadamente y ocupó la villa de Roncal (23 de mayo). Sin embargo, la triste suerte de una avanzadilla que envió a Garde y que fue pasada a cuchillo por los habitantes, le hizo sentirse rodeado de enemigos feroces, armados y preparados para todo. Atemorizado, dispone Puisalís una rápida retirada a la estratégica altura de Santa Bárbara, con el deseo de alcanzar suelo francés. Pero los roncaleses, rápidamente reunidos, se lanzan en su persecución, sosteniendo una encarnizada batalla a vencer o morir, en la que la columna francesa, agotada de cansancio y perdida en el monte y la oscuridad, no puede resistir. Rendido su comandante bajo el puñal de Cruchaga, la columna es totalmente aniquilada.»*

«AU DA BUONAPARTE'REN...»

Au da Buo- na- par- te- ren  
len- bi- zi- ko la- na: Es- pai- ni -a- ko  
tro- pa nai e- zik da- ra- ma;  
gi- zono- rekba- dau-ka gu- zi- en- tzatla-



Au da Buonaparte'ren  
lenbiziko lana:  
Espainia'ko tropa  
nai ezik darama;  
gizon orrek badauka  
guzientzat lana,  
ezagutuko zuten  
traidorea zana.

Buonaparte'k utzi du  
lengo emazia,  
zarra enpleatuta  
artu du gaztia;  
gogoak eman dio  
mundua nastia,  
katolikoan gauzak  
orrela ezitia.

Bi bertso auek, beren doiñuarekin, Azkue'ren  
*Cancionero Vasco* kanta-bilduman agertu ziran,  
613 zenbakian.



Berak Ernani'ko Marka Irurtia'ri jaso omen zizkion, liburu ortan dionez. Baiña borrhadore batean Maria Marka esaten du.

Leenengo bertsoa, geroago agertuko degun sail baten leenengo eta bigarren bertsoekin osatuta dago.

Kantutegi ortan, «nai ezik darama» ageri da leenengo bertso orren laugarren lerroa. Baiña borrhadore batean «a fuerza darama» esaten da. Eta ain zuzen, aitatu berri degun sail ortan, «a fuerza darama» irakurtzen da. Erriak modu batera esan eta Azkue'k *garbitu* ote zuan? Itxurak ala dira beintzat.

Bigarren bertsoaren seigarren lerroa onela idazten du Azkue'k: «munduan astea». Dudarik ez da «mundua nastea» bear duala.

Bigarren bertso orren puntuak, gramatikak eskatzen duanez idatzi ditu Azkue'k: *emaztea, gaztea, nastea, eztira*. Baiña aozko literaturaren legeak, Gipuzkoa aldeko bertso gintzan beintzat, *emaztia, gaztia, nastia, eztia* eskatzen dute, eta orrela idatzi ditugu.

Leenengo bertsoak, Napoleon'ek España'ko troparen bat norabait eraman duala esaten digu. Bearbada, *Marqués de la Romana*'rena izango da. Amabost bat milla gizon omen ziran, eta 1807 urtean, artean Frantzia ta España adiskide zirala, Dinamarca edo Jutlandia aldera eramanak. Baiña gerra asia zala jakin zutenean, ingles itxas-ontzitan sartu eta ostera España'ra itzuli ziran.

Bigarren goan, Bonaparte'k leengo emaztea utzi ta berria artu duala esaten zaigu. Leenengoak

Josefina zuan izena; 1796'an ezkondu ziran. Baiña ondorengorik etzuten eta utzi egin zuan, *dibortziatu* alegia, eta Austria'ko erregearen alaba Maria Luisa artu zuan emazte, 1810-IV-1'ean.

Bigarren bertso ori, Aita Lino Akesolo'k ere badakar, Azkue'ri artuta, bere *Bertsolaritza Per-nando Amezketarraren garaian* (Egan, 1969, VII-XII).

Bi bertso auek, Azkue'ren kanta-bildumatik artuta, Iñaki Zabaleta'k ere agertzen ditu bere *Independentziko guda herri kantutegian* idazlanean, *Oiartzun*, 1978 urtekarian.

Baita Jesus Maria Leizaola'k ere, bere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* liburuan, eta bai bere *Crónicas y romances de la poesía euskérica* lanean ere.

\* \* \*

Au da Bonaparte'ren  
lenbiziko plana:  
Españiya'ko tropak  
artu beregana.  
Adibinatu zuen  
nola egin lana,  
ez bazuten ezagutu  
kontrariyo zana.

Amabost eun milla gizon  
Irun'go Pausuan,

lurrik ikusi gabe  
urte bete osuan;

.....  
.....  
.....  
.....

Bertso-pare au, leenengoa osorik eta bigarrena erdizka, Astigarraga'ko Domingo San Sebastian *Txadonzaia* zanaren aotik jaso nuan.

Leenengoa eta Azkue'ren aurrena berdintsuak dira, eta argibide bearrik ez dute.

Bigarrengeak, Bidasoa'z alde ontara zenbateraiñoko soldadu-pillak igaro ziran adierazten digu.

\* \* \*



Bo- na- par-te'k sal- du du len-



go e- maz- ti- a,



za- rra en- ple- a- tu ta ar-



Bonaparte'k saldu du  
lengo emazia,  
zarra enpleatu ta  
artu du gaztia.  
Orri gustatzen zaio  
mundua nastia,  
katolikuen gauzak  
orrela eztia.

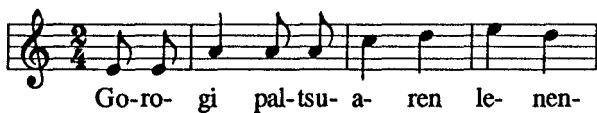
«Gure errege gazte  
Pontzio Pilatos,  
aren ordenarekin  
erretiran gatoz,  
karrorik eztaukala  
arrastaka plakoz.»  
Españolaren kontra  
berriz ere betoz.

Doñu eta bertso-pare au, Oiartzun'go Berin-berri'n jaio eta Lasarte'n bizi zan Ines Berasategi zanaren aotik jaso genituan. Berak bere aitonari ikasi omen zizkion.

Leenengo bertsoaren argibideak leen ere emanak dira.

Bigarrena, berriz, ez da ain erreza. Gure iritzirako, bertsorik geiena erretiran dijoazen frantzesen aoan ezarri du bertsolariak, arronka batekin bukatzeko.

«GOROGI PALTSUAREN...»



be- re Ma- dril- go kor- te-

ra, bai- ña ez- ti- tu- daz i- tzak

kon- pon- du a- re- la.

1/ Gorogi paltsuaren  
lenengo papera,  
Españia'ko soldaduak  
baltzeko Nortera;  
bai eta frantzes bere  
Madrilgo kortera,  
baiña ezitudz itzak  
konpondu arela.

2/ Balentzia'ko suan  
ginaden atzera,  
Artzaia denpora artan  
lo izan artera.  
Ogeta bi jeneral  
joiazan galtzera,  
zergatik etorri etzara  
arek libratzera?

3/ Bosteun boluntario  
lengo egunean  
Lekeitio'n sartu diraz  
buenamentean;  
Mina de bebia(?),  
Longa de mi amor,  
Antsotegi, Campillos  
de mi corazón.

Iru bertso eta doiñu auek Azkue'k bere kanta-bilduman argitaratu zituan, 633 zenbakian, berak Gabika'ko (Ereño, B.) Dominga Aboitiz'en aotik jasota.

Emalearen izena ezarri ondoren, onela dio Azkue'k:

*«Debió ser compuesto este humilde poemita hacia el año de 1835. ¿Quién fue ese falso Gorogui? ¿Algún cabecilla?»*

Gorogi ori Godoy da, Karlos IV'aren denboran España'ko aginte guztiak bere eskutik zituana.

Nortera bialdu diran España'ko soldadu oiek, leen ere esan degunez, Marqués de la Romana'ren mutillak izango dira, Napoleon'i laguntzeko Dinamarca aldera eramanak.

Eta frantzesia Madrilleraiño sartu bada, orren errua ere Godoy paltsoari eransten dio bertsolariak.

Itzulpena ematerakoan, *Artzaia* itza *Pastor* itzarekin trukatu eta onela dio Azkue'k oar batean: *«¿El general Jauregui?»*



Bai. Alaxe da: Gaspar Jauregi, urretxuarra, irakurtzen eta idazten etzekiala emezortzi urterekin frantzesen aurka atera eta jeneral izateraiño iritxi zana. Karlisten leenengo gerratean ere (1833-1839) parte artu zuan, liberalen aldetik. Orrekin naastu dala uste degu Azkue, bertso auk 1835'ekoak dirala esateko. Leenagokoak, frantzesen denborakoak, baitira.

Naikoa zuan, ortaz jabetzeko, irugarren bertsoan agertzen diran izenak kontuan artzea: Mina, Longa, Antsoategi ta Campillos. Oiek danak gerri-llero-buruzagiak izan baitziran frantzestean.

\* \* \*

Jesus Maria Leizaola'k ere agertu zituan iru bertso auk, bere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* (Ekin, Buenos Aires, 1965) liburuan: leenengoa 38 orrialdean, eta beste biak 89 eta 122'garrenean.

Bere *Crónicas y romances en la poesía euskérica* (Auñamendi, Donostia, 1981) idazlanean ere argitara eman zituan Leizaola'k iru bertso auk. Aurretik Azkue'k bezelaxe idazten ditu; eta ondoren, bere ustez bear luteken bezela, aldaketa auk sartuz:

1/1: Godoy paltsuaren; 1/3: soldadu españolak; 1/7: baña eztituez itzak; 2/1: Palentziako suan; 2/5: gure bi jeneralak.

Zuzenketa oiek zergatik egin dituan ere adierazten du. Bigarrengoan egiten dituanak, bertso orrek Palentzia'ko kanpaiñaz ari dalako omen dira. 1808'ko ekainean, Cabezón'go burrukaldian, Lassalle jeneral frantsesak España'ko bi jeneral ia galdu omen zituan: Gregorio de la Cuesta eta Francisco de Eguia. Bearbada ala izango da. Baiña Balentzia'n ere naiko zalapartak gertatu ziran gerra artan, eta gauza auetan ez da bein ere ziurtasun osorik izaten.

\* \* \*

Irugarren bertsoak dionez, bosteun boluntario Lekeitio'n sartu dira. Noiz gertatu ote zan ori? Aita Jose Inazio Lasa'ren *Jauregui, el guerrillero* liburua (*La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1973*) aztertu degu. Baita ere Estanislao Labayru'ren *Historia general del Señorío de Bizcaya*'ren zazpigarren alea (*La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1970*). Eta Artzaia'ren gizonak Lekeitio'n bein baiño geiagotan sarrerak egin zituztela arkitu degu. Itxurazkoenak, 1811-VII-28'koa, 1811-IX-8'koa eta 1812-VI-20'koa dirala ematen du.

\* \* \*

Irugarren bertsoan, bostgarren lerroan, «Mina de bebia(??)» idazten du Azkue'k, bi galdera eran-

tsirik, ulertzen ez duala-edo adierazteko. Eta Leizaola'k «Mina de Deba(?)» ezartzen du, galdera bakarrarekin, bere *1808-1814 en la Poesía Popular vasca* liburuan; eta «Mina de bebia (??)», Azkue'k bezelaxe alegia, bere *Crónicas y romances en la poesía euskérica* liburuan.

Izan ere, zailla derizkiogu lerro orri esan nairik arkitzea. Baiña guri, azken lerro oiek, garai batean Jesusen Biotzari kantatzen zitzaion erdal kanta bat dakarkigute burura:

*Dueño de mi vida,  
vida de mi amor,  
ábreme la herida  
de tu corazón.*

Aren antzera egiña ote da? Jesusen Biotzaren debozioa asko zabaldu zan XVIII'garren mendean, bai Euskalerrian Aita Mendiburu eta Aita Kardaberaz'en bitartez, eta bai Kastilla aldean ere. Kanta ori, beraz, orduan asmatua izan diteke. Baiña noizkoa dan ziur jakin gabe, euskal bertso orren azken lerroak erdal kanta orren antzera egiñak dirala esaterik ez dago.

Pio Baroja'k, bere *El aprendiz de conspirador* nobelan, Mina-eta 1830'eko Urrian Frantzia'tik Bera'ra Konstituzioa ekarri asmotan nola sartu ziran kontatzen digu. Gertaera orri buruzko bertso batzuk ere agertzen ditu, Alzate'ko arotz batek jarriak. Bertso oiek liburu onen mugetatik kanpo gelditzen dira. Baiña bertso bakoitzaren ondotik errepikagarri au kantatzen zala esaten du:

*Mina de mi vida,  
Longa de mi amor;  
don Gaspar de Jáuregui  
de mi corazón.*

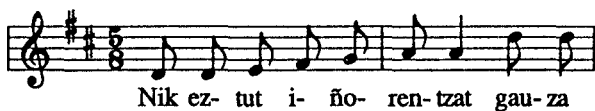
\* \* \*

Iñaki Zabaleta'k ere argitara eman zituan iru bertso auk, *Oiartzun*, 1978 urtekarian, *Independentziko guda herri kantutegian* izeneko idaz-lanean, aurretik onela esanez:

«Gabikan bildua da, eta 1812 garreneko udarakoa. Dominga Aboitiz da bere egilea.»

1812'ekoa dala zuzen esan ditekela uste degu. Baiña leen ere adierazi degunez, Azkue'k, gizaki baten izena jartzean, ez du adierazi nai kantaren egillea bera danik, emalea baizik.

«NIK EZTUT IÑORENTZAT...»





Nik eztut inõrentzat  
gauza gaitzik esanen,  
frantzesaren menean  
umil gaude emen.  
Ark «Jesus» dionean  
guk erantzun «amen»,  
bainan eztakit gero  
zer etorriko den.

Españia'n sartu da  
milloi bat gizona

billatzen ezta errez  
alako pertsona:  
geiena erejea,  
guzia ladrona,  
berrogei milla ezta  
bizirik egona.

Gure errege zarra  
desbenturatua,  
gaizoak falta zuen  
entendimentua.  
Erregiñagatikan  
Baiona'n autua,  
baiñan eztu izango  
arekin tratua.

Iru bertso auek, beren doiñuarekin, Azkue'ren *Cancionero Vasco* bilduman arkitu ditugu, 666 zenbakian. Berak, Goizueta'ko Tomas Arribillaga'ri jaso omen zizkion.

Dirudianez, frantzesak artean nagusi ziran Espaiña'n, bertso auek jarri ziranean. Baiña bertsolariak ez du itxaropenik galtzen.

Irugarren bertsoak aitatzen duan errege zarra, Karlos IV da. Errege gaztea, berriz, Fernando VII. Biak ere Baiona'ra eraman arazi zituan Napoleonek, eta antxe beren errege-eskubideak berari pasa erazi, ondoren berak Espaiña'ko errege bere anai Jose izendatzeko.

Aita Akesolo'k, bere *Bertsolaritza Pernando Amezketarraren denboran* (Egan, 1969, VII-XII), leenengo eta bigarren bertsoak eskeintzen dizkigu, Azkue'ren kanta-bildumatik artuta.

Iñaki Zabaleta'k ere badakarzki bertso auk, *Oiartzun 1978* urtekarian, Azkue'renetik artuta.

Jesus Maria Leizaola'k bigarren eta irugarren bertsoak agertzen ditu bere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* liburuan, 38'garren orrialdean; eta bere *Crónicas y romances de la poesía euskérica* idazlanean (Auñamendi, Donostia, 1981), 97'garren orrialdean, eta leenengoa eta bigarrena 113'garrenean.



## «GURE ERREGE MAITIA...»

1/ Gure errege maitia  
famiarekin  
Frantzia'n sartu zuben  
lotsa gutxirekin;  
pikardiaz arturik  
gure fortalezak,  
España guztia  
nai zuben beretzat.

2/ Zubeak, andre ezkondu,  
neskatxa ta alargun,  
zarrak eta gaztiak,  
kantatu dezagun:  
Biba gure senartxo,  
anai ta amantiak!  
Biba gure español  
ta erritar maitiak!

3/ Biba gure Fernando  
gogozko erregia!  
Berari bakarrikan  
diogu legia.  
Biba bere senide  
kautibo daudenak,  
Rejenziako eta  
korteko personak!

4/ Ill bedi Bonaparte,  
gaizto zital ura,  
zeren munduban eztan  
iñor aren gura.  
Lenbailen infernuban  
sartu dedilla,  
eta munduba pakian  
geldi dedilla.

Lau bertso auek, Loiola'ko artxibotik ditugu, Aita Jose Inazio Arana zanaren paperetatik.

Frantzestearen denborako bertsoak dudarik gabe, España'ko errege-familia artean Frantzia'n, Bonaparte'ren mende zala, jarriak.

Leenengo bertsoak «pikardiaz arturik gure fortalezak» esaten du. Gerra artean asi gabea zala ere, frantsesak oso maltzur jokatu zutela dudarik ez da. Orra, besteak beste, Iruñe eta beraren *ciudadela* nola artu zuten, *Conde de Toreno*'k bere *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España* liburuan kontatzen duanez:

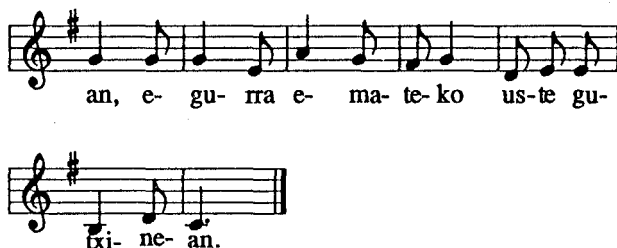
«*Por las estrechuras de Roncesvalles se encaminó hacia Pamplona el general d'Armagnac con tres batallones, y*

presentándose repentinamente delante de aquella plaza, se le permitió, sin obstáculo, alojar dentro sus tropas; no contento el francés con esta demostración de amistad y confianza, solicitó del virrey, Marqués de Vallesantoro, meter en la ciudadela dos batallones de suizos, so color de tener recelos de su fidelidad. Negóse a ello el virrey, alegando que no le era lícito acceder a tan grave propuesta sin autoridad de la corte; adecuada contestación, y digna del debido elogio, si la vigilancia hubiera correspondido a lo que requería la crítica situación de la plaza. Pero tal era el descuido, tal el incomprendible abandono, que hasta dentro de la misma ciudadela iban todos los días los soldados franceses a buscar sus raciones, sin que se tomasen ni las comunes precauciones de tiempo de paz. No así desprevenido el general d'Armagnac, se había de antemano hospedado en casa del Marqués de Vesolla, porque situado aquel edificio al remate de la explanada y en frente de la puerta principal de la ciudadela, podía desde allí con más facilidad acechar el oportuno momento para la ejecución de su alevoso designio. Viendo frustrado su primer intento con la repulsa del Virrey, ideó el francés recurrir a un vergonzoso ardid. Uno a uno, y con estudiada disimulación, mandó que, en la noche del 15 al 16 de Febrero, pasasen con armas a su posada cierto número de granaderos, al paso que en la mañana siguiente soldados escogidos, guiados bajo disfraz por el jefe de batallón Robert, acudieron a la ciudadela a tomar los víveres de costumbre. Nevaba, y bajo pretexto de aguardar a su jefe, empezaron los últimos a divertirse tirándose unos a otros pellas de nieve; distrajeron con el entretenimiento la atención de los españoles, y corriendo y jugando de aquella manera, se pusieron algunos sobre el puente levadizo para impedir que le alzasen. A poco, y a una señal convenida, se abalanzaron los restantes al cuerpo de guardia, desarmaron a los descuidados centinelas, y apoderándose de los fusiles del resto de la tropa, colocados en el armero, franquearon la entrada a los granaderos ocultos en casa de d'Armagnac, a los que de cerca siguieron todos los demás. La traición se ejecutó

*con tanta celeridad, que apenas había recibido la primera noticia el desavisado virrey, cuando ya los franceses se habían del todo posesionado de la ciudadela. D'Armagnac le escribió entonces, a manera de satisfacción, un oficio en el que, al paso que se disculpaba con la necesidad, lisonjeábase de que en nada se alteraría la buena armonía propia de dos fieles aliados; género de mofa con que hacía resaltar su fementida conducta».*

«ATZERRITARREN MENDE...»





1/ Atzerritarren mende  
gabiltza lanean,  
soldatarikan gabe,  
zakur-jornalean.  
Soldaduak armakin  
zai aldamenean,  
egurra emateko  
uste gutxinean.

2/ Gabean lotaratu  
gutziz nekaturik,  
an ere guretzako  
ez da deskantsurik.  
Nola dagon kamaiña  
zomorroz beterik,  
askotan ez daukagu  
begirik ixterik.

3/ Arkakoso, tximutxak,  
bata bezin beste,  
nere odol txamarrak  
txupatu dituzte,  
.....  
.....  
.....  
.....

4/ .....  
.....  
.....  
.....  
lau anka luze ditu,  
bi laburraguak,  
gaztaiña koloreko  
ardi menenuak.

Lau bertso auek, Aia'ko Urdaneta'n jaio eta gaur Lasarte'n bizi dan Pedro Artetxe adiskideak orri batean idatzi eta biali zizkigun. Doiñua, berri, berak kantatu eta guk magnetofonoz jaso. Aurretik onako adierazpen au egin zigun:

«Bertso oek, nik Urdaneta'ko aitonai entzun da ikasiak dira. Nere aitonari batez ere.

Aurrez gauza bat argitu nai nuke. Itz bat dago, zakar samarra dirudiana: zakur-jornalean. Baiña an askotan esaten zan, da ori mantenu-truke bezela zan. Erdi eskean edo orrela ibiltzen ziranak ere, baserri askotan egon izan ziran jan-truke, eta pe-

zetaren bat jairako baldin bazuten, da zakur-jornala deitzen zitzaion biziera orri.

Jatorri garbirik ez dakit zeinena izan zitezken. Baiña an «frantzesteko kantak» esaten zitzaien, eta Pastor Izuela'renak zirala esanaz kantatzen ziran.»

Itxura danez, beintzat, frantzesen mende prisonero zegoan baten bertsoak dira.

Pastor Izuela'ren bizitza eta bertsoak *Auspoa*'ren 106'garren zenbakian eman ziran argitara. Baiña bertso aukeratzetik eskuetaratu genituan. Bijoaz, bada, liburu ontan, doiñua aurretik dutela.



**«KANTORE BERRI POLLITAK...»**

- 1/ Kantore berri pollitak  
Maiatzean emanak,  
Espainia'ra jina niz  
hala izanik ordenak,  
Jaun Zerukoak badazki  
nik sofritzen tudan penak.
  
- 2/ Ni sortzeko egunetan  
gauza frango bazterretan;  
arribatu nintzelarik  
munduko portaletan,  
miseria abiatu zen  
zaldiz zela-bridetan.
  
- 3/ Izan banu eskolarik,  
izkiriitzen molderik,  
engoitik banitazkeien  
ni ongi aberasturik,  
pobrezia kitaturik,  
andre eder bat harturik.

4/ Frantzia'tik hunat jinik  
hemen bagira gu hainitz;  
dolu-egingarriena  
guzietarik ni bainiz,  
bertze koblarik eman nio  
orai nik, Frantzia'n banintz.

5/ Aita dizut Xubero'ko,  
leku moneda fineko;  
deliberatu izan zuen  
harek apez egiteko,  
ideia ez balango jin  
ene formarazteko.

6/ Bonapart da leku hautan  
gizon bat aipatua,  
aspaldian harek badu  
beti soldado-galdia,  
bizi gareno ez dugu  
guk ikusiren Frantzia.

7/ Ene aitamak, anei-arrebak,  
bizi zaitezte trankilki,  
gizon gazteak behar du  
denboraz nonbeit ibili,  
ibiltzen denak badaki  
pena-plazeraren berri.

Zazpi bertso auek, Aita Donosti zanaren artxibotik ditugu, leen ere aitaturako *Cuaderno de Argentina* ortatik. Eskuz idatzita daude.

Kuaderno ortan izenburu au du sail onek: «Desertur joan zen bat Espainialat». Ori, bertso auek kopiatu dituanaren iritzi bat besterik ez da izango. Oker dabillega uste det, ordea.

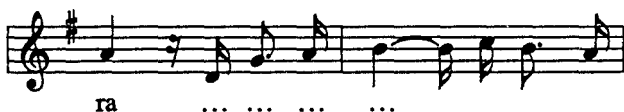
Izan ere, bertso auen jartzaillea Espainia'n dabillega, leenengo bertsoak esaten digu. Baiña sei garrenak dionez, Bonaparte'ren denboran da, eta soldadu-eskea egiten du arek beti, Bidasoa'z ego aldeko gerra ortan gizon asko galtzen ditualako noski. Mutil ori ere orrela etorria da. Eta gizarajoak, gerrarako batere gogorik gabe eta bere buruaz etsita, ez duala geiago Frantzia ikusiko pentsatzen du.

Bigarren bertsoak adierazten digunez, mutil ori jaio zanean, «gauza frango bazterretan» omen zan. Gertakari asko zirala alegia. Ain zuzen, Frantzia'ko Iraultza garai artantxe gertatu zan. Izan ere, Paris'ko *La Bastilla* izeneko gaztelua 1789'ko Uztaillaren 14'ean artu zuten iraultzaleak, eta berak agintean jarri. Espainia'ko gerrak, berriz, 1808'tik 1814'era iraun baitzuan, orduantxe zituan mutil onek soldadu-urteak.

Zazpigarren bertsoa bere etxekoei zuzentzen die. Aiei bialdutako saila izango da, beraz. Eskutitz bat, alegia, bertsoan tajutua, Ameriketatik onuntz eta emendik aruntz egiten ziran bezelakoa.

«INGLES KRUBEL BARBARUAK...»





Ingles krubel barbaruak  
utzi gaitu peritzera.  
Zertan eman etziguten  
gerlako arrantxua jatera,  
.....  
laja gabe peritzera?

Bertso eta doiñu auek Azkue'ren esku-ida-  
tietan arkitu degu. Ez baitzuan bere kantutegian  
argitaratu.

Ondarrabia'n jaso omen zuan. Noren aotik ez  
du esaten, ordea.

Inglesen prisionero dagoan batek itzegiten du  
emen. Gerra-denborako bertsoa, beraz. Zein ge-  
rra degun somatzeko, egillea nungoa dan jakin

bear genduke. Bidasoa'z ipar aldekoa balitz, Ingalterra eta Frantzia'ren arteko gerraren bat bearko luke. Ego aldekoa izanik, berriz, Ingalterra eta España'ren artekoa.

Ingalterra'k eta Frantzia'k 1793'tik 1795'era izan zuten gerra alkarrekin, iraultzaleak Luis XVI'ari lepoa moztu ondoren.

Urrena, Ingalterra alde batetik, eta bestetik Frantzia eta España, iru nazio auek gerra izan zuten 1796'tik aurrera, 1805'eant Trafalgar'ko burruka-aldia gertaturik.

Ondoren, frantzestearen denboran (1808-1814), Ingalterra'k eta España'k, alkarrekin adiskidetu eta gerra jo zuten Frantzia'ren aurka.

Azkeneko au izan zan danetan luzeena eta gogorrena. Alkarri prisionerorik geiena egingo ziotena ere bai, beraz. Orregatik ezarri degu bertso au gerra ontako bertsoen artean, gauza segurua ez bada ere.

Bi itz baditu bertso onek, Bidasoa'z ipar aldeko euskera salatzen dutenak: «gerla» eta «peritzera». An jarritako bertso-sailen baten kondarra ote degu, beraz?

## EUSKERAZKO AGINDUA

«Nafarro'ko Jenerala edo Gobernadoreak: aspaldian pentsatzen du damutasun andiarekin Probintzia onen trabajuak aundiak direla, zergatik Bandidoen Komendanteak eztuten itzuli nai beren leku antiguetara eta atra ziren kondizionera. Konserbatzen dute poderea, yabetu dire manazeaz terrorearen medioz, azpian konserbatzeko añiz mutil gazte, zein baitaude suspiratzen itzultzeko beren etxetera.

Konsideratzen dut, bada, enpleatu bear direla eta paratu bear direla modu posibleak guziak, akabatzeko gizon batzuk ain opositatuak Nafarro'ko bakiari; zergatik gizon ebek dela medio, erreino au esponiturik dago arruinatzera osoki. Egiten dute, bada, gizon ebek egunero aski gaizki, manatzen dutela asesinatzea, hiltzea eta bearriak ekenetzea alkateri, rejidoreri, bertze añiz personeri.

Dekretatzen dut segitzen den bezala:

I

Nafarro'ko Erreinuko Bandioen Buruak paratzen dire premiotako.

II

Edozein personak arrapatzen duenak edo arraparazten badu edo hiltzen badu Jefe Bandidoena Espoz eta Mina, entregatuko zaizkio Iruñe'ko ziu-dade ontan sei milla duro, agradezimentutako edo premiotako.

III

Orobat entregatuko zaizkio lau milla duro arrapatzen duenari edo arraparazten duenari edo iltzen duenari Jefe Bandidoena Krutxaga.

IV

Orobat entregatuko zaizkio bi milla duro edozein personari, arrapatzen badu edo iltzen badu Jefeak nonbratuak Gorriz, Ulzurrun eta Txolin, baktxandako bi milla duro.

V

Premio eben gañean, Gobernuak idukiko du edozein personagatik, egiten badu zerbitzu hau, konsiderazioa; eta izaten bada haien bandako laguna edo lagunak, izanen dire barkatuak beren



delitoetarik, eta errezibituko dute premia iguala, bertzek bezala, ziudade onetan.

Egina ene palazioan. Iruñe'ko hirian, Agoztoaren 24, 1811. Nafarro'ko Jenerala eta Gobernadora, Kondea Reille.»

\* \* \*

Agindu edo bando au euskeraz eta erderaz eman zan, guk emen euskerazkoa bakarrik agertzen badegu ere. Hermilio de Olóriz'en *Navarra en la Guerra de Independencia. Biografía del guerrillero D. Francisco Espoz (Espoz y Mina)* liburuan arkitu degu: *Pamplona, Imprenta, librería y encuadernación de N. Aramburu, San Saturnino, 14 y Curia 17 y 19. 1910.* Berak, Iruñeko udal-arkibotik omen zuan.

Esan bearrik ez dago dokumentu au beste idazkeraz eta ortografiaz ageri dala dalako liburu ortan. Argitaratu ere ala egingo zan bere garaian. Idazkera ori gaurkotu egin degu guk, bertsoekin ere orrela egiten degun ezkerero.

Baiña berezko ortografia zaar ori nola dan irakurleak ikus dezan, ona zatitxo bat bederen:

«Nafarroco Generala eta Gobernadoreac.- Aspaldian pensazendu damutasun andiarequin Provincia onen trabajuac aundiac direla cergatic Bandidoen Comendanteac ez-tuten Hizuli nay beren lecu antigüetara, eta atraziren condicionera. Conserbacendute Poderea yabetu-dire manazeas terrorearen medios, azpian conservaceco añiz Mutil

Gaste cein baitaude suspiracen Hizulzeco beren hechete-  
ra...».

Dakigunez, Espoz eta Mina Naparroa'ko gerrilleroen burua zan. Reille Kondea, berriz, Napoleon'ek Naparroa'n zituan soldaduen jenerala.

Jeneral onek, 1811'ko Agoztuaren 5'ean, barkamena eskeiñi zien armak entregatzen zituzten gerrilleroei. Baiña artaratzen etziranak, armak eskuan zituztela arrapatu ezkerro beintzat, urkatuak izango zirala; eta beren familikoak preso artuak eta ontasun guziak kenduak. Erri bakoitzeko udalgizonak, gerrilleroetan ziran mutillen izenak salatu bear zituzten. Baita beren gurasoenak edo aiderik urbillenenak.

Ori jakiñik, Espoz eta Mina'k beste agindu bat zabaldu zuan Agoztuaren 14'ean: armak entregatzen zituzten gerrilleroak eriotz-pena izango zutela; eta bai beren guraso edo aiderik urbillenak ere, edo artarako aolkua ematen zietenak.

Orduan Reille jeneralak, or goien ezarri degun beste agiri ori eman zuan. Oloriz jaunak onela dio:

*«Cuando se redactó este bando, las tropas franceses existentes en Navarra habían recibido un aumento de ocho a nueve mil soldados italianos. Reille lo previno al Intendente Bessieres en oficio de 24 de Julio, en el cual le anunciaba la próxima llegada de 900 caballos destinados a la artillería y a la necesidad de reunir las provisiones necesarias para atender a la subsistencia de 30.000 hombres por espacio de tres meses; transcurso de tiempo y número de fuerzas que sin duda estimaba suficientes para acabar con los mermados batallones y regimiento de caballería del Reino de Navarra. Más adelante veremos si se realizaron sus cálculos».*

Ondo alperrik, ordea, frantzes jeneralaren

prestaketa eta bando guztiak. Askotxo falta zuan gizarajoak, naparrak zer diran ikasteko.

Bandoaren irugarren atalean, Krutxaga'ren aitamena egiten da. Gregorio Krutxaga Urzainki zituari izen-abizenak. Erronkarikoa zan, Urzainki'ko errian jaioa. Espoz eta Mina'ren urrengo izan zan gerra artan. Baiña Ormaiztegi'n zauritu eta Etxarri-Aranatz'en il zan, 1812'ko maiatzaren 30'eant.

Laugarrenean, beste iru gerrilleroren izenak aitatzen dira.

Euskera garai artan Naparroa'n oso zabaldua zegoala, danok dakiguna da noski. Egoera orren aitorpen bat geiago degu bando ontan. Frantzesak ez baitziran gure izkuntza xuxpertz bearrez ari, beren aginduak aal dan geienik zabaldu nairik baik. Eta ortarako euskera bearra zala ikusi.

## MULTA

*«En nombre de Su Majestad el Emperador de los franceses, Rey de Italia, Protector de la Confederación del Rhin, Mediador de la Confederación Suiza, etc., Conde de Reille, Jeneral Nafarro'koa, Gobernadorea eta Ayudante-Campo Enperadoreena naizan partez,*

Mariskal Duke Istria'koak manatu du Nafarroa'ko Reinoak paga dezala ogei milloi erreal bellonen multa.

Multa onen pagurako Konde Dorsenne Norte España'ko Jeneralen Jefe Jaunak disponitu du ametitu daitezela tropai entregatu zaizkaten alimentu ta gauza guztien bonak, urte enetako ot-saillaz geroz, amar milloietaraño.

Disposizio onen bistan preziso da multa au paga dezaten briganteak dituzten erriak, ta orobat oiei ongi egiteko desoea erakutsi dutenak; baña ez briganterik duten erriak, ta desoea ta borondate onarekin gobiernoaren ordenai zuzen obedezitu diotenak; oiek bear dute izan osoki libre multa

onetatik. Onen bista dekretatzen dut modu onetan.

Artikulo I. Edozein modutan tropai urte onetako Ilbeltzaren lenbiziko egunetik eman zaiozkaten gauzen errezibu edo bonak, izanen dira ametituak ogei milloi erreal bellonen multa Garargillaren zortziko ordenean bota zenaren pagurako amar milloietarano; bada beste gañerako amar milloiak bear dute izan pagatuak dirutan.

Erreinuko Diputazioa dago enkargatua Erriak aurreratu dituzten gauza guzien bonak ekusteko eta kontuetan errezibitzeko; bañan ez ditzala ametitu, non-ta legalidade guztiarekin presentatzen ez diran.

Artikulo II. Briganterik kuadrilletan ez duten erriak, izanen dira libre multa onetatik, bañan gelditzen dira obligatuak pagatzera Abuztuko illerañoko mensualidade guztiak.

Artikulo III. Briganteak dituzten erriak pagatuko dute bakoitzagatik berrogei pezeta asteoro; ta gañera bear dute pagatu bereala mensualidade zor duten guzia. Zergatik da nere borondatea briganteak dituzten erriak pagatzea multa guztia, ala berai tokatzen zaiotena, nola beste libre gelditzen diranen partea.

Artikulo IV. Artikulo onetan manatzen den multaren pagurako, Gobernuak uzten du erriaren faborian briganten ondasunak, zeñak edatzen baitira aitara, amara, anaiera, arrebara, semearen eta illobaren graduaraino, Mariskal Duque Istria'k erraten duen bezala bere dekretuan, illaren Garagartzaruaren bosgarrenian pasatuan.

Artikulo V. Irugarren artikuluan erraten den multatik errebatutako dira berrogei pezeta aste bakoitzean, erriak kuadrilletatik erretirazi duten persona bakoitzagatik; ta orobat baldin arrapatu, edo ill, edo ill-erazitzen, edo arrapatu-erazitzen duten bakoitzagatik.

Artikulo VI. Abuztuko illaren ogei ta lauean eman nuen dekretuan konzeditzen zen sariaz gañera, edozein persona kuadrillen aintzindari bakoitza arrapatzen edo arrapatu-erazi, ill edo ill-erazitzen duen bakoitzagatik, -zergatik oien buru infameak premioetara emanik dauden-, baldin aietatik bat erriren baten medioz ill edo arrapatua izaten bada, izanen da errian libre kontribuzio-jenero guzitik bi urtez.

Artikulo VII. Dekreto presenteko au para bedi euskaraz inprimitu, eta paratuak izan dedin paretean Nafarroa'ko erri guzietan; ala erderaz nola euskaraz igande guzietan elizan lei bezate Parrokoak eta Bikarioak.

Artikulo VIII. Erri bakoitzeko Parroko, Justizia eta apez gañerako guztien personen gañean gelditzen da obligazioa.

1. Irugarren artikuluan paraturik dagoen multaren pagamentua eta kunplimentua.

2. Dekreto presenteko au boza altu ta garbi adi daitekeen moduan leitzea igandeetan mezako denboran; eta leitze onen kontua bearko dute eman eta aseguratu eskribano publiko baten medioz.

Artikulo IX. Intendentea, Diputazioa, Eskuadroiaren aintzindari edo Gefeia Mendiri, poliziako direzioa duena: baita ere Kolumna, eta egotez

dauden tropen Komandante guztiak daude enkar-gatuak, bakoitza tokatzen zaion partean, begiratzeko lazki presenteko dekretu onen kunplimentua, zuzen ta puntualki egiteko.

Egiña Iruñe'ko Palazioan, Buruilla edo Septiembrearen 25 de 1811. Dibisioko Jenerala, Gobernadorea: Firmatua: Konde Reille.

Kopia fielki aterea: Nafarroa'ko Intendentea: Jul. Bessieres.»

\* \* \*

Beste agiri edo bando au ere, leengoaren leku beretik artua degu: *Hermilio de Olóriz: Navarra en la guerra de la Independencia, Biografía del guerrillero D. Francisco Espoz (Espoz y Mina), Pamplona, Imprenta, librería y encuadernación de N. Aramburu, San Saturnino 14 y Curia 17 y 19, 1910* liburutik.

Berak nundik zuan adierazteko, onela dio: «*Consérvase un ejemplar de este documento en el Archivo del Ayuntamiento de Pamplona, Sec. de Ords. y Circs.*»

Onen aurreko bandoaren ondotik eman ditugun argibideak, aski dirala uste degu beste agiri au ere ondo ulertzeko. Gerrillero edo «briganteak» gero eta indartsuago ikusirik eta ezin menderaturik, multen bidez saiatu nai dute orain frantzesak. Eta aldi ontan ere erderaz eta euskeraz idazten dute beren agindua, gure izkuntzak garai artan Naparroa'n zuan zabaleraren aitorten garbia emanetz.

## «AMAK SEMIARI ESATEN DIO...»

- 1/ Amak semiari esaten dio:  
«Josetxo, nere maitia:  
zu orrelaxe erabiltzeko  
etzinduztedan sobria,  
oraindañotxe nekez azita  
gero zer paradoria!».
  
- 2/ Semiak amari ematen dio  
berealara erresposta:  
«Ama neria, ez egon triste,  
neria bakarrik ez da.  
Dirurik gabe ezin nindeke,  
ekatzu amar pezeta.
  
- 3/ Aldeko Pello ujuka dago  
juan nadilla aguro.  
Ama neria, ez egin negar,  
ez du batere balio.  
Iltzen ezpanaiz, etorriko naiz,  
nere ait-amak, adio».



4/ Danbor txiki bat artu eta  
juaten gerade mendira.  
Mutillak sutan preparatu ta  
agintariak begira,  
estuena-estuena geran denboran  
jotzen digute erretira.

5/ Mendian gora giñuazela,  
begiratuaz alkarri:  
«Nere lagunak, emen zerate?».  
«Palta ditugu beste bi:  
Patxiku bertan bota digute,  
Pello juan zan aspaldi».

6/ «Nere lagunak, aitu ezazute  
erretirako soñua.  
Sarjento aiek badarabilte  
irrintzia ta ujua:  
Ia, mutillak, arrapa zagun  
goiko aldeko munua».

7/ Boluntario sartu nintzan ni  
neuretzat zorigaitzian;  
iru balazok ere jo naute  
aiek alako trantzian:  
bat txapeletik pasa zitzaidan,  
bi pantaloien ertzian.

8/ Boluntario mixerabliak  
agitz ditut nik erruki:  
enemigua gañetik eta  
erreziyua urruti.  
Gure bizitza nolakua dan  
Jaun Zerukuak badaki.

9/ Nere lagunak, ez ikaratu  
ausentu onetan geiagi,  
iru nagusi baditugu ta  
segi daiegun berari:  
bata da Mina, bestea Longa,  
biba Don Gaspar Jauregi!

Bertso auek Don Manuel Lekuona jaunak bialdu zizkigun, makinaz idatzita eta bi aldiz kopia-tuak, kopia batetik bestera aitatzerik merezi duan aldaketarik ez dutela.

Berak nundik zituan ez dakigu. Baiña bertsoen ondotik onela dio: «Etxabe'tar Joseba. Azkoitia.» Emalearen izena edo bialtzaillearena izango da, zalantzarik gabe.

Izenburua beste onela dauka: «(Erroman-tze-antzeko) Prantzestekoak. Zeñenak?». Bertso auek badute, izan ere, antza-puska bat erroman-tzeekin.

Kopia batean, leenengo bertsoaren bostgarren lerroan, onela irakurtzen da: «Gravi da notxe nekez azita». Eta bestean: «oraindañotxe nekez azi-

ta». Auxe izango da: bertso auk Don Manuel Lekuona'k Azkoiti'ko Joseba Etxabe orri, edo onek beste norbaiti jasoko zizkiola, eta lerro ori etzuala emaleak garbi esango. Eta gero Don Manuelek, lerro orri esan naia ematearren, «oraindañotxe» idatzi, «gaurdañotxe» neurrian motx gelditzen baita.

Gauza bera esan genezake bederatzigarren bertsoaren leendabiziko lerroarengatik. Kopia batean, «Nere lagunak, ezika datoz(?)» idatzita dago. Eta bestean bitara: esan degunez eta beste onela: «Nere lagunak, ez ikaratu».

Biak ere bidezko zuzenketak dira eta ontzat artu ditugu, irakurleak bertsoetan ikusi duanez.

Kondaira aldetik ez dute bertso auk argitu bearrik. Baiña frantzesekoak dirala azken bertsoan ageri da; Mina, Longa eta Jauregi aitatzen diranean alegia. Mina, Naparroa'ko gerrilleroen buruzagia izan baitzan gerra artan; Longa, berriz, bizkaitarrena; eta Jauregi, gipuzkoarrena.

Oni, ordea, leku berezia ematen zaio: izena, errespetozko «Don» tratamentua eta biba bat ere bai. Beste biei, berriz, abizena soil-soillik. Zer esan nai du onek? Gure iritzirako, bertsoen egillea ere gipuzkoarra zala.

«DON GASPAR DE JAUREGI...»

1/ Don Gaspar de Jauregi,  
Billarreal'ko semea,  
ondo gobernatzan du  
ark bere jendea.

*Ea, pastorcito  
de la Trinidad,  
Gaspar es comandante  
de la partida.*

2/ Medikuaaren alaba,  
portuna izan dezu,  
Don Gaspar de Jauregi'k  
bear omen zaitu.

*Ea, pastorcito...*

Bi bertso aukeratuak Azkue'k Errialde'n jasotakoak.  
Baiña ez du esaten noren aotik. Beraren esku-ida-

tzietan arkitu ditugu. Oso oker ez bagaude, etzituan iñun argitaratu. Etzitzaizkion, izan ere, oso gogozkoak. Ona zer dion dalako esku-idatzi ortan:

*«Tiene esta canción trazas de ser alguna canción exótica, popular acaso en Castilla hacia el año 1834, adaptada a un vascuence pintoresco por los admiradores del partidario cristino Jauregui (a) el Pastor. Figura ya este personaje con su apodo en algún otro número de esta colección. La siguiente estrofa de este esperpento dice así...»*

Jauregi, karlisten leenengo gerratean (1833-1839) liberalen jenerala izan zan. Baiña frantzestean artu zituan armak, eta Gipuzkoa'ko gerri-lleroen buru izan zan. Baiña erderaz *guerra realista* esaten zaionean ere (1821-1823) parte artu zuan. Zein gerratakoak ditugu, beraz, bertso auek?

Frantzestekoak dirala esango genduke guk, bi arrazoiengatik. Bata, 1791'n jaioa izanik, gerra orren denboran zituan galai-urteak, bigarren bertsoan esaten danari dagokionez. Ta bigarrena, «partida» itzak soldadu-talde txiki xamarra esan nai du, ta olakoen buru frantzestean izan zan Jauregi, asieran batez ere. Beste bi gerretan talde aundiagoak izan zituan bere mende.

«ASI ZUBIBARRI'N DA...»

A- si Zu-bi-ba- rrin da Bo- lu-e- ta-gi-  
no a- si Zu- bi- ba- rrin da. Bo-  
lu- e- ta -gi- no e- tzan lu -rrik a-  
gi- ri fran- tzes i- la bai- no.

O- lé, sa- la- da, fran- tzes i- la bai-  
no, o- lé, mo- re- na, Bo-  
lu- e- ta- gi- no.

Asi Zubibarrin da  
 Bolueta'gino  
 etzan lurrik agiri,  
 frantzes ila baino.  
*Olé, salada,*  
 frantzes ila baino,  
*olé, morena,*  
 Bolueta'gino.

Doñu eta bertso auek etzitan Azkue'k bere kanta-bilduman argitaratu, baiña orain bere esku-idatzietan agertu dira.

Zer kanta-mota dan eta nundik jaso zuan adierazi nairik, onela esaten du: «*Danza cantada, de Amorebieta (B), Estankona Lucia*».

Baiña geienetan, andre oni kanta geiago ere jaso baitzizkion, *Luziana* idazten du beraren izena.

Beste argibide auek ere ematen ditu:

«*Alude a alguna batalla que se dio en las cercanías de Bilbao, en la guerra de Napoleón, llamada vulgarmente la Francesada. Zubibarrí (Puente Nuevo) y Bolueta constituyen un barrio de Begoña, junto a Bilbao*».

Burruka ori noiz izan zan, eta beste zenbait txetasun ere bai, Labayru kondairalariak ematen dizkigu, bere *Historia general del Señorío de Bizcaya, Tomo VII, Bilbao, 1970, 308 orrialdean*. Onela dio:

«*Los franceses que habían salido de Bilbao, reforzados con nuevas tropas, intentaron volver a la villa; pero en el paso de Bolueta, Mendizábal, Porlier (el Marquesillo), e Eustaquio de Salcedo y las tropas de Renovales los rechazaron en los días 13 y 14 (de agosto de 1812), quedando fuerzas bastantes en las anteiglesias de Begoña, Echábarri, Basauri y otras cercanas hasta Areta, en previsión de nueva acometida*».



## JUAN FERMIN LEGIA

Juan Fermin Legia Fagoaga Bera-Bidasoa'ko semea zan, 1787'ko otsaillaren 5'ean jaioa. Mina'ren gerrillan sartu eta gogotik saiatu zan franztzesen aurka.

Aundi xamarrak egin bazituan ere, aren aundiena Ondarrabi'ko gaztelua artzea izango da, 1813'ko Martxoaren 11'aren gauean, amabost mutillekin, ormetan gora iltze, maillu ta sokekin igota, denborale zakarrak mailluaren kolpe-otsak estaltzen zitularik.

Aren ausardiaren fama bazter guztietara zabaldu zan, eta esaera bat ere bazebillen orduan jendearen aotan:

Fermin Legia,  
kontra biño alde obia.

Beratar onek badu bertsolaritzarekin lotuta dagoan gertaera bat. Juan Iturralde Suit napar idazleak kontatzen digu, bere *Juan Fermin de Leguia*

idazlanean, *Euskal-Erria* aldizkarian, 1888 urteko alean. Lan luzea baita, orrialde auetara osorik ezin aldatu diteke, eta ona emen gure gaiari dagozkion zatiak:

*«Sus padres Pedro Toribio y María Francisca Fagoaga, escasos de fortuna, eran de los que en el país llaman maisterak, (inquilinos), y llevaban en arriendo el vetusto caserío de Urrola, uno de los que constituyen el barrio de Cía, en Bera.»*

Ondarrabi'ko gaztelua artu baño egun batzuk aurretik, 1813'ko martxoaren asieran, bere etxera etorri omen zan gau batean, eta lotarako bertan gelditu. Onela esaten du Iturralde Suit jaunak:

*«Fermín, rendido por el cansancio, se dejó caer sobre el pobre lecho de una habitación contigua, y quedóse profundamente dormido; matáronse las luces, extinguióse el fuego, y la vieja casuca quedó sumergida en las tinieblas que sumergían la selva.*

*Pocas horas después, en medio del silencio de la noche, oyóse una voz, lejana y débil al principio, clara y vibrante luego, que tarareaba una canción bascongada. El viejo mastín del caserío, acurrucado entre los helechos del establo, dio un salto, olfateó y comenzó a ladrar furiosamente; pero antes de que el noble animal diera la señal de alarma, la madre de Leguía, que velaba como sabe velar toda madre que cree a su hijo en peligro, escuchaba ya temblorosa tras de la atrancada puerta.*

*La voz repetía con insistencia la misma tonada, diciendo:*

Urrola'ra, Urrola'ra,  
Urrola'ra goazi,  
ta norbaitek arara  
laister egin dezala.

*Era un amigo de Fermín, el leal Tipiri, que obligado por los franceses a guiarles al caserío de Urrola, donde sabían se encontraba el ya temible guerrillero, avisaba a éste que huyese, por medio de una improvisación ininteligible para ellos.*

*La madre de Leguía, comprendiéndolo todo, y aterrada, despertó a su hijo; lanzóse éste fuera de casa, y salvando el seto de la huerta se internó en el bosque; pero mirando antes hacia el punto por donde venían los franceses, dijo a media voz y apretando los puños:*

*– Pronto os devolveré la visita.»*

Ondoren, oar batean, onela dio Iturralde Suit jaunak:

*«Esta es una prueba más de la fidelidad con que se perpetúa la tradición oral en nuestras montañas. La respetable persona a quien debemos esos y otros detalles los ha escuchado de boca de un anciano de 92 años, que aún vive y recuerda, no sólo la letra de la improvisación de Tipiri, sino la música.»*

Ikusten danez, frantzesak utzi egin zioten *Tipiri* orri kantatzen, aren kantuak erritarren batzuk zetoze, eta ez atzerriko soldaduak, aditzera emango zualakoan. Baiña *Tipiri*'k, bertsolari-sena izanik, itz berriak sartu zizkion doiñu zaarrari, eta Urrola baserrikoak jakiñaren gaiñean jarri eta gizon bat salbatu. Eskerrak soldadu aietan Bidasoa'z ipar aldeko euskaldunik etzala izango.

Ez det uste bertsoa ondo artuta dagoanik. Doiñua ezagutzen ez baitegu, neurria nola izan ziteken esaten zailla da noski. Baiña zortziko aundia baltiz, bukaera beintzat onelatsu bearko lukela uste degu:

eta norbaitek andikan laister  
egin dezala igesi.

Edozein moduz, gertaera onek balio aundia du guretzat, aotik aorako bertsolaritza garai artan ere bizi-bizirik zegoala erakusten baitigu.

\* \* \*

Pio Baroja'k ere, bere *El aprendiz de conspirador* nobelan, bertso au dakar, era ontan:

Urrolara, Urrolara,  
Urrolara guazela,  
norbaitek ara laster auguro  
igesi in dezala.

Bearbada, «norbaitek andik laster aguro igesi egin dezala» bearko luke.

Baiña gertaera ez du frantzestearen garaian jartzen, Mina'k, Legia'k eta abarrek 1830'eko urrian Frantzia'tik Bera'ra igaro ziranean baizik, España'n Konstituzioa ipiñi nairik. Kantatzen duana, berriz, *Pithiri* da; ez *Tipiri*. Eta beste alda-keta batzuk ere baditu.

Baroja'k ere gertaera Bera'n norbaiten aotik jasoko zuan, eta ondoren bere nobela ortan sartu. Baiña Iturralde Suit'ek, esan degunez, 1888 urtean argitaratu zuan bere lana; Baroja'ren nobela ori, berriz, 1913'koa da. Arek, beraz, orixe du bere alde: gertaera ogei ta bost urtez urbillagoa duala.

## PUSKAK

Frantzesen gerra oni buruz, guk eskuratu ditugunak baiño bertso geiago jarri ta zabalduko zirala ez dago zer duda egin, leen ere esan degunez.

Erakutsi ere ala egiten digute andik eta emendik bildu aal izan ditugun gerrate luze artako bertso-puskak, eta bai kopla bakanak ere.

Oietako batzuk orain atal ontan eskeintzen dizkiogu irakurleari.

Leenengo bertso-puska au eta bere doiñua Azkue'ren esku-idatzietan azaldu dira. Ez baitzituan bere kanta-bilduman argitaratu.

Emalearen izena ez da ageri. Baiña emale orrek ez ote zion bertso osoa kantatuko? Bearbada bai. Azkue'k, ordea, bertsoen letra etzuan beti aintzakotzat artzen.

Ehun mila gizon  
Napoleonekin...

The image shows a musical score for a song. It consists of six staves of music in treble clef, with a key signature of three sharps (F#, C#, G#) and a 2/4 time signature. The lyrics are written below the first two staves. The first staff has the lyrics 'E- hun mi- la gi- zon Na- po-'. The second staff has the lyrics 'le- o- ne- kin .....'. The third, fourth, fifth, and sixth staves contain musical notation without lyrics. The music features a mix of quarter, eighth, and sixteenth notes, with some rests and a final double bar line at the end of the sixth staff.

\* \* \*

Beste au, Pio Baroja'ren *Zalacain el aventurero* liburutik artua da. Onela dio:

Manuelatxo, eska zaiozu  
barkaziyua Andresi,  
beti orrela ibilli gabe  
majo xarraren igesi;  
Napoleonen pauso gaiztoak  
ondo dituzu ikasi.

Bertso au gerra ondokoa da noski. Baiña Napoleonen oroipenak artean bizi-bizirik irauten zuan.

\* \* \*

Beste bertso puska au, *Gilen* izenpetzen zuan batek, *Príncipe de Viana* aldizkarian argitaratu zuan, 1981 urteko azaro-abenduko zenbakian, *Donibane'ko hiri-murru handien ondoan* idazlanean. Onela dio:

Napoleon Bonapart:  
ehun zorri ta mila partz;  
taloz ase ta zalapart!

Garazi'ko haurrek esaten omen zuten, ditxu oihuka edo kantuz.

\* \* \*

Beste au, berriz, neronek jaso da, Irun'go Udaine baserriko amonaren aotik:

Napoleon ori  
Españian buru  
eztegu ikusi bear  
lotsarik badugu.



«AURRENETIKAN BAZUTEN...»



Au-rre- ne- ti- kan ba- zu- ten fu-



r- run fa- r- run fran- ko, a- la ze- bil- tzen




ar- te al- ka- rre- kin jun- to. Pre-



be- ni- tu za- ne- an es- pa- fio- la pron-



to, il du- te zen- bait fran- tzes bu



-ru an- di ton-to.

Aurrenetikan bazuten  
furrun farran franko,  
ala zebiltzen arte  
alkarrekin junto.  
Prebenitu zanean  
españolá pronto,  
il dute zenbait frantzes  
buru andi tonto.

Doiñu eta bertso auek Azkue'k Ondarrabi'n jasoak dira, bere kanta-bilduman argitaratu gabeak eta orain beraren esku-idatzietan azalduak. Ez du emalearen izenik ematen.

Frantzetekoa da dudarik gabe: frantzesá beerraka zijoala ikusirik, españolá burua altxatzen asi zanekoa.

\* \* \*

Garai berekoak izango dira beste doiñu eta bertso auek ere. Azkue'k Zumaia'n jaso zituan, naiz-eta emalearen izena ez esan. Baiña argitaratu gabe utzi zituan, eta orain beraren esku-idatzietan arkitu dira.

Onela diote:

Fran-tzi-a ko a-tso-ak e-

gi-zu-te fa-rra,

ez-tau-ka-zu-te ber-din bi-

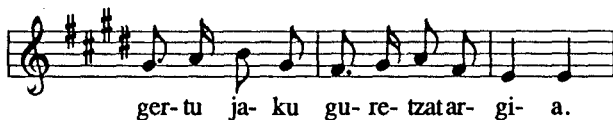
zi-mo-du txa-rra.

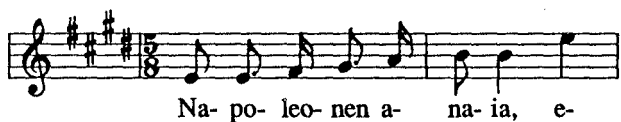
Bur-la-tu-a-ga-ti-kan

es- pa- ñol za- ta- rra,  
e- tza- ie es- ka- pa- tzen fran-  
tzes bat ba- ka- rra.

Frantzia'ko atsoak  
egizute farra,  
eztaukazute berdin  
bizimodu txarra.  
Burlatuagatikan  
español zatarra,  
etzaie eskapatzen  
frantzes bat bakarra.

«BIBA TROPA ESPAÑOLAK...»





The image shows a musical score for a song. It consists of three staves of music in treble clef, with a key signature of three sharps (F#, C#, G#). The lyrics are written below the notes. The first staff contains the lyrics 'ga e- ta Mi- na, ba-'. The second staff contains 'so- an gal- du ei dau- be-'. The third staff contains 're es- pa- di- na.'.

ga e- ta Mi- na, ba-

so- an gal- du ei dau- be-

re es- pa- di- na.

- 1/ Biba tropa españolak,  
biba Bitoria,  
andikan agertu jaku  
guretzat argia.  
Ain ekarren españolak  
balore andia,  
zatitu ta erreteko  
frantzesak guztia.  
*Napoleonena anaia,  
errege botilla,  
traguak edateko  
aura zan mutilla.  
Ondoren dituela  
Longa eta Mina,  
basoan galdu ei dau  
bere espadina.*

- 2/ Lau milla prisioneru,  
amar milla illak,  
lenengo entradea  
Longa'ren mutillak.  
Geureak bazirean  
batzuk-batzuk illak,  
arek zerura ziran  
ziralako finak.  
*Napoleonen anaia...*
- 3/ Kotxe ta karromato,  
litera ta burdi,  
Bitoria'n gelditu da  
ondasuna lodi.  
Gainera artilleria  
bertan dabe itxi,  
frantzesen erregeentzat  
ezta lotsa gitxi.  
*Napoleonen anaia...*
- 4/ Mina ta Pastorea,  
Longa irugarren,  
Mugartegi jarri da  
Bizkaia'n laugarren.  
Aren ejerzituak  
ikusi ezkerro,  
ezin leike fuertzarik  
frantzesak geiago.  
*Napoleonen anaia...*

Bertso auek, eta bai beren doiñua ere, Azkue'ren esku-idatzietatik ditugu. Berak Bizkaia'n



bildu omen zituan, Ereño errian; baiña emalearen izenik ez du esaten. Eta, oker ez bagaude, bere kanta-bilduman ere etzitian argitaratu.

Doiñu eta bertso auen bi kopia agertu dira Azkue'ren esku-idatzi oietan. Batean, *zekarren* dago leenengo bertsoaren bostgarren lerroan; eta bestean, *ekarren*. Guk onela idatzi degu, Bizkai'ko bertsoak baitira.

Azkue'k lau bertso bildu bazituan ere, bertso geiago izango ziran auek. Bitori'ko edo Gasteiz'ko burruka-aldiari jarritako sail bat, alegia. Burruka-aldi ori, 1813'ko ekainaren 21'ean gertatu zan.

Frantzesak lau milla prisionero utzi dituztela esaten du bigarren bertsoak; eta illak, amar milla. Laugarrenak, berriz: «gainera artilleria bertan dabe itxi».

Gai auetaz onela adierazten du *Conde de Toreno*'k, bere *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España* liburuan:

«Abandonáronlo todo, artillería, bagajes, almacenes, no conservando mas que un cañón y un obús. Perdieron los enemigos 151 cañones y 8.000 hombres entre muertos y heridos...».

Beraz, prisionero eta illetan geiegi botatzen badu ere, artilleriaren arazoan bertsolaria xuxen dabilela ematen du.

«Lenengo entradea Longa'ren mutillak» dio bigarren bertsoak. Frantzisko Longa ori, frantzesen aurkako gerrillerorik famatuenetako bat izan zan. Mallabia'n, Longa baserrian, jaioa omen zan. Araba, Bizkaia, Santander eta Burgos'ko probin-

tzietan egin zituan bere gerra-ibillerak. Baita ondoren Gipuzkoa'n eta Bidasoa'z ipar aldean ere. Baiña kondaira-liburuak diotenez, leenengo era-soa etzuan berak jo, Gasteiz'ko burruka-aldi on-tan. Bera Murgia aldetik zetorren, ezkerreko ega-letik. Eta eskubiko egalekoak asi omen ziran, La Puebla'ko menditartetik barrena.

Irugarren bertsoak lau gerrillero aitatzten diz-kigu: Mina, Pastorea, Longa –ontaz oraintxe itzegin degu– eta Mugartegi. Leen ere esan degu-nez, Mina, Naparroa'ko gerrilleroen buruzagia zan. Pastorea edo Artzaia, gipuzkoarrena. Mugar-tegi, berriz, bizkaitarra.

Irugarren bertsoa ulertzeko argibideak, Georges Roux frantzes kondaira-idazleak ematen ditu, bere *La guerra napoleónica de España* liburuan. Onela dio:

*«Los franceses han perdido... una docena de banderas y han abandonado no menos de dos mil carruajes o furgones, conteniendo municiones, todo el tesoro del Estado, el del ejército y montones de objetos artísticos. Hay cajas y cajas de orfebrería antigua; hay lienzos de Rubens, de Tiziano, de Velázquez, robados de las colecciones españolas y destinados a los museos de París. Jourdan pierde su bastón de mariscal y José (Bonaparte) la hermosa espada de honor que le regalara la ciudad de Nápoles...»*

Ain zuzen. kanta arteko beste bertso orren bukaerak onela dio: «basoan galdu ei dau bere espadina».

Bertso auen puntuak launaka daudela ematen du. Lau puntuak berdiñak, alegia. Laugarrena, ordea, bi bertso-puska alkarri erantsi ta osatuta dagoala esango genduke.

\* \* \*

Zenbat kotxe ta mula  
kañoi eta karro,  
zuen bizimoduba  
Bitoriya'n dago.  
Zergatik etzenduten  
Frantziya'ra igaro?  
Ez dezute ikusiko  
sekulan geiago.

Bertso au, Tolosa'ko Manuel Urreta zanaren paperetan arkitu degu. Eskuz idatzita dago. Ez dakigu beste lau bertso oiekin zer ikusirik ote duan. Gaia berdiña dala zalantzarik ez da; baiña sail bera dan ezin esan. Eta arestian esandakoak aski dira bertso au ere ondo ulertzeko.

\* \* \*

Kanta arte edo errepikagarriaren aurreko erdia, Juan Karlos Gerra jaunak ere badakar, bere *Estudios de heráldica vasca* liburuan. Onela dio:

«*Aquella fue una campaña popularísima. Yo alcancé veteranos y testigos presenciales de ella que llamaban a Lord Wellington «D. Melitón»; y todavía, durante mi infancia, se cantaban en mi casa coplas de los versolaris que la estimularon y de las que recuerdo una:*

Napoleon anaia,  
errege botilla,  
ardau ona erateko  
ura bai mutilla.»

Aita Jose Inazio Lasa'k ere eskeintzen digu bertso-puska au bere *El sistema métrico decimal* idazlanean, *Aranzazu* illerokoan, 1957'ko Azaroaren zenbakian:

Napoleonen anaia,  
Errege Botella,  
ardo ondo erateko  
ura bai mutilla.

Jesus Maria Leizaola jaunak ere azaltzen du puska au, bere «*Estudios sobre la Poesía Vasca* liburuan (*Ekin*, Buenos Aires, 1951), eta bai ere *Crónicas y romances de la poesía euskérica* (*Añamendi*, Donostia, 1981), bietan Juan Karlos Gerra'ri artuta eta aitatuta.

Bestetan ere arkitu degu bertso-puska au. Baiña agertu dan toki guztiak orain emen aitatzeari luzeegia litzake.

**JOSE BONAPARTE  
(1813)**

Alabatzera nua  
Jose Bonaparte...

Basoz abiyatu da  
Jose erregia:  
«Au etzait iduritzen  
berorren biria».  
Alojatzeko emana  
etzuan beria;  
ark ere ostu zuan  
Bera'n maindiria.

Villaverde'kua bezela:

Bitoriya'n galdu du  
orrek biziya,  
gorputzekua ez ta  
beste guziya:  
diru garbiya,  
alajeriya,

ainbeste kotxe eta  
kañoneriya.

Guziya nai duenak  
guziya galdu;  
zeñek beriarekin  
bizi biauğu.

Gerra nai badu  
ase bear du;  
Españiya zer den  
probatuko du.

Puska auek, urtea ere esaten duan izenburu orrekin, Don Manuel Lekuona jauna zanak bialdu zizkigun. Sail osoak izango ziran. Baiña kondar oiek dira gorde diranak.

Lekuona'rena da oar ori: «Villaverde'kua bezela». Karlisten leenengo gerrateko sail bat aita-tzen du, bertso-mota bera dala adierazteko. Mota ori, Urra Papito'rena eta Juana Bixenta Olabe'ren doiñuarena da. Beraren aitamenik zaarrenak karlisten denborakoak ziran orain arte. Baiña, ikusten danez, frantzesetan ere ezaguna zan.

Aurreko saillean esanak kontuan artu ezkeru, ez derizkiogu bertso auek beste argibiderik bear dutenik. «Basoz abiyatu da Jose erregia» asten dan bertsoa, laster azalduko zaigu beste sail batean. Orduan argituko degu esaldi orrek zer esan nai duan.

## «TRAIDORE BONAPARTE...»

Traidore Bonaparte,  
traidore aundia,  
bederen utzi zigun  
lurra ta arria,  
erreño guzien  
desonragarria,  
zentineletan daude  
soldadu guardiak,<sup>1</sup>  
kendu belarriak,  
irazi begiak,<sup>2</sup>  
ola nolako obra  
izigarriak!

Bertso au Jose Ariztimuño *Aitzol* apaiz zana-  
ren bilduman arkitu degu. Aita Atanasio Mokoroa

---

(1) «gabaz ebasten duzte soldadu guardiak». (Aita Mokoroa-  
'ren oarra.)

(2) Irazi: atera. (Id.)

zanak 1932 urtean bialdua da. Berak noren aotik jaso zuan, onela adierazten du:

«...Bera'ko Zigardi deritzaion eta berez Arraioz'koa zan amautxi Amorena'r Estefania andreagandik artuak, agian utsune batzuekin, 88 urte izanik antzi xamarrak zeuzkalako».

Gerra bukatutakoan jarria dala esango genduke. Lantegi batean urtearen bukaeran urteko kontuak garbitzen dira, galerak edo irabaziak izan diran jakiteko. Emen ere berdin egiten du bertsolariak gerraren bukaeran. Baiña galera besterik ez dala izan ikusten du, eta errudun bakarra billatzen: Napoleon.

\* \* \*

Bertso beraren puska bat, oso aldatuta ordea, Don Manuel Lekuona apaiz jauna zanak bialduta-ko orri batean arkitu genduan. Ez du esaten berak nundik jaso zuan. Makinaz idatzita dago. Onela dio:

Bonaparte brigante,  
pikeru aundiya,  
Españiya'n egin duk  
zenbait pikardiya;  
arren, utzi zaizkiguk  
burni eta arriya,  
Españiya guziyan  
desondragarriya.



Lekuona'k, seigarren lerroan, *burni* itzaren atzetik galdera bat jartzen du, ulertzen ez duala adierazi nairik-edo. Orrela, izan ere, esan naia nekez billatzen zaio. Oso errez, ordea, goien bezela idazten bada. Orregatik, *lurra* bear duala esango genduke.

\* \* \*

Aita Atanasio Mokoroa'k orrek berak Bera'n norbaiten aotik bildu eta *Aitzol'*en bildumara bi-liak dira beste bi bertso-zati auek ere:

Bitoria'n galdu dut ene kapa,  
ura an utzi eta Frantzi'ra ttapa.<sup>3</sup>

Jose Napoleon, oi ori lana!  
Etzaude itzulirik España'ra.

---

(3) Berealaxe, *de repente*. (Id.)

## «ARA BUONAPARTEREN...»

1/ Ara Buonaparteren  
lenbiziko plana:  
Españiako tropak  
artu beregana;  
adibinatu zuten  
nola egiñ lana,  
ez bazuten ezagutu  
traidoria zana.

2/ Aurrena bi semiak,  
gero aita ta ama,  
familia guztiya  
*a fuerza* darama;  
gizon orrek badauka  
guztiontzat lana,  
aplikatzen diote  
enpleo onen bana.

- 3/ Gero abiatu zan  
erregeren eske:  
«Arren, Bitoriara  
atera zaitezte,  
enperadore bati  
zor zaio ainbeste».  
Onelako engañurik  
ez genduban uste.
- 4/ Estazio triste bat  
genduban asiya,  
Jainkuak bulkatzeko  
eman du graziya;  
ez degu estimatzen  
munduko biziya,  
falta izatekotan  
gure nagusiya.
- 5/ Faltatu zan ezker  
Fernando kortian,  
ez da kontsuelorik  
kristauben artian;  
kontentubago giñan  
berekiñ batian,  
ekarriko ote degun  
prebeni gaitian.

6/ Buonapartek bazuben  
zenbait adiskide,  
zer moduz gobernatu  
erakutsi die;  
fediaren fabore  
etziranak firme,  
len ere ala eta  
orañ ere libre.

7/ Zu zera Frantziako  
enperadorea,  
eta mundu guztiko  
endredadorea,  
kristandade galtzalle,  
billau, traidorea,  
Antekristua baño  
batere ez ohea.

8/ Ez degu kunplitu nai  
guk zure ordena,  
baizik Jaungoikoaren  
legian zor dena;  
bartzarrak enredatzen  
zu beti aurrena,  
Luziferren teniente  
nonbrauta zaudena.

- 9/ Sartu ziradenian  
tropa Balentzian,  
kontsueloa artu  
zenduten Frantzian;  
traidoreak orobat  
gure probintzian,  
etziran asustatu  
nere iritzian.
- 10/ Galizian sartu ta  
erretiratzian,  
lautatikan parte bat  
sanuak etzian.  
Zer egin zedukaten  
besteren etxian?  
Gizonik galdu gabe  
egon zitezkie.
- 11/ Gizonak *a cuchillo*,  
erreguz andriak,  
Españiatik oraintxen  
laister jua biak;  
fusillak ezin jaso,  
gañera sabliak,  
adios Frantziako  
txikiratzalliak.

12/ Admiraturik nago  
misterio batez,  
nola konpontzen diran  
Luzifer ta Lannes;  
Jainkoa dabil gerran  
mundukuen ordez,  
bestela nork bentzitu  
orrenbeste frantzes?

13/ Ainbeste kañoi eta  
onenbeste karro,  
interesa ederra  
Bitoriyan dago;  
diruba zenbat zuten  
ez dakite klaro,  
gauza izan da ezin  
Frantziara igaro.

14/ Basoz abitu al da  
Jose erregia?  
Au etzat iduritzen  
bedorren bidia;  
alojatzeko emana  
etzuan beria,  
ark ere ostu zuan  
Beran maindiria.

Bertso aukeratuak Aita Jose Inazio Arana'ren paperekin agertu dira. Eskuz idatzitako bi orritan dauka, orri bat bestearen kopia izanik.

Sail osoa degu, beraz, oraingo ontan, bestetan ez bezela. Alegia, ez inoren buruan nola edo ala gorde izan dan bertso bakarra edo bertso pareak. Ain zuzen, 1, 2 eta 13'garren bertsoak jendearen aotik ere iritxi zaizkigu, eta leen ere jarriak ditugu liburu ontan.

Egillea nor izan zan ez dakigu. Baiña bertsozintza zer dan ondo zekiana bear zuan inondik ere. Edo-ta, obeto esateko eta itzaurrean ere adierazi degunez, garai artako bertsozintza naiko landua zegoan.

Leenengo bertsoak «España'ko tropak artu beregana» esaten du. Zer izango dan leen ere azaldu degu. Bonaparte'k, Frantzia'ko mutillekin aski ez izanik, mendeko nazioetakoak ere soldadu egiten zituan, eta urrutira eramane. España'ra, adibidez, frantsesak ez-ezik, italianoak eta polakoak ere ekarri. Eta España'ko tropa batzuk, Marqués de la Romana'ren agindupean, Dinamarca'ra bialdu. Baiña España Napoleonen aurka altxa zala jakinik, Ingalaterra'k bialdutako ontzietan sartu eta onera aldegin zuten.

Bigarren eta irugarren bertsoak Bonaparteren beste azerikeri baten berri ematen digute. Leen ere esan degunez, Madrid'ko errege-aulkian bere anai Jose jarri aal izateko, España'ko errege-famili guztia Frantzia'ra eramane arazi zuan. Fernando VII ere joan arazteko, bera Burgos'eraino etorriko zala esan, eta iri ontan biak alkartuko ziralak. Baiña

Fernandok etzuan Napoleonik ez Burgos'en eta Bitoria'n arkitu, eta Baiona'raino jarraitu zuan.

Seigarrenak dionez, «Buonapartek bazuben zenbait adiskide». Oiek, *afrancesados* izenarekin ezagutu ziranak izango dira; frantzesen alde ziran españolak, alegia.

Bederatzigarrenak, frantzesak Balentzian sartuak zirala gogora arazten du. Leenago bi bider uts egiñik, 1811'ko ilbeltzaren 9'an lortu zuten iri artaz jabetzea.

Amargarrenak Galizia aitatzen du. Frantzesak araino ere sartu ziran. Baiña jende guztia aurka altxa ere bai, eta sei illabetean, 1809 urteko ilbeltzetik garagarrillera, eten gabe alkarrekin burrukatu. Ondoren, frantzesak andik erretiratzean, «lautatikan parte bat sanuak etzian».

Amabigarrenean, *Lanez* eta *Lanes* dago esku-idatzietan. Guk *Lannes* idatzi degu, Jean Lannes frantzes jeneralaren (1769-1809) aitamena baita, dudarik gabe. Europa'n barrena ez-ezik, Espainia'n ere ibili zan, 1808'an Tudela'n eta Zaragoza'n garaile irtenik.

Amairugarrenak Gasteiz'ko burruka-aldiaz itzegiten digu. Leen ere esan degun bezela, 1813'ko garagarrillaren 21'ean gertatu zan; eta frantzes soldaduak, galtzaille izanik, Espainia'n barrena egindako lapurreta asko bertan utzi bear izan zituzten, edo aal zuten tokian izkutatu, al dan azkarren iges egiteko, bizia salbatuko bazuten.

Azken bertsoak iseka egiten dio Jose Bonaparte'ri, basoz eta egokitzen etzaion bidetik abitu dala esanez. Au izan diteke: Gasteiz'tik Frantzi'ra alde



egiteko Gipuzkoa'n barrena zuan zuzenena. Baiña etsaiak bide ori mozturik, Iruñe'koa artu zuan. Andik, berriz, nundik nora artu zuan, Conde de Toreno'k esaten digu, *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España* liburuan:

«...por el puerto de Arraiz en el valle de Ulzama con rumbo a Donamaría y valle de San Esteban de Lerín hasta Lesaca y Vera, partido de las Cinco Villas de la Montaña, internándose luego en Francia con dirección a Urrugne».

Pagadi aundi eta ederrak daude Naparroako alderdi menditsu ortan. Motiborik bazan, beraz, «basoz abitu al da Jose erregia?» esateko.

Onela jarraitzen du Conde de Toreno orrek:

«Iba por aquí el ejército enemigo llamado del centro, y en su compañía José, afligido y triste. Al tocar las cumbres que parten términos entre ambos reinos, saludaron los soldados franceses con lágrimas de regocijo el suelo de la patria, que muchos no habían visto años hacía, echando sus miradas deleitosamente por las risueñas y frondosas márgenes del Nive y del Adour, verdegueantes, tranquilas y ricas, y a sus ojos aún más bellas en la actualidad, comparándolas con la tierra de España, inquieta y turbada ahora, de naturaleza por este lado desnuda, y de severo y ceñudo aspecto».

Garbi dago Bera erria zergatik izendatzen duan bertso orrek. Ez, ordea, alojatzeko kontu ori zer dan; ez-ta ere maindirearena.

Ori alde bat utzirik, azkenik aitatutako gertae-ra oiek bertso auek noiztsu jarriak diran garbi adierazten digute: frantzesak muga igaro ondoan, zalantzarik gabe; 1813 urteko udaran, beraz.

**AÑO DE 1813  
SITIO, ASALTO, SAQUEO E INCENDIO  
DE LA PLAZA DE SAN SEBASTIAN  
POR LAS TROPAS ALIADAS  
ANGLOPORTUGUESAS**

1/ Nere Donosti'ko<sup>1</sup>  
erritar maiteak,  
kanta dezagun gogoz  
gure naigabeak,  
mundubak jakin dezan  
zer zaigun gertatu  
ta nolako estaduban  
geraden gelditu.

---

(1) Silaba bat falta da emen, dudarik gabe. «Nere Donostia-  
'ko» esanda, neurrian ondo legoke bertso-lerro au. Ala ere, arkitu  
bezelaxe jarri nai izan degu.

2/ Bost urte igaro ondoan  
penaz beterikan  
frantzesaren guregandik  
ezin botarikan,  
atzeneko paguba  
ezta izan gaiztoa,  
inork munduban aitu  
ez bezelakoa.

3/ Ditzoso izan uste  
genduben orduban,  
orrikari gelditu  
gerade munduban.  
Etsaiak juban eta  
aliyatubakin  
arkitzen gera guztiz  
pagu onarekin.

4/ Gure euskaldun erriko  
soldadu nobleak  
asiyeran ginduzen  
sitiyadoreak.  
Gazteluba nai zuben  
itxaso aldetik  
artu, eta frantzesaren  
kojitu atzetik.

5/ Jende eta denbora  
gutxi galdurikan,  
libre gelditzen giñan  
etsaietatikan.

Baña nola inglesa  
degun jaun ta jabe,  
laster utzi ginduben  
españolik gabe.

6/ Iru ogei milla bala,  
bonba eta granada  
erriyan sartu dala  
duda gabea da.  
Eztu iñork munduban,  
inglesa aboan,  
plaza fuertiagorik  
izango gogoan.

7/ Bazterrez ta itxasoz,  
illabete biyan,  
beren ustez egondu  
dirade guardiyan  
amar bat milla gizon,  
gañera ontzi asko,  
frantzes txaluparikan  
ez igarotzeko.

- 8/ Santa Klara'ko isla  
zutenian artu,  
etzuten uste inor  
zitegian sartu.  
Baña nola zeguan  
frantzesak kontuban,  
gau<sup>1</sup>faltatu gabe<sup>2</sup>  
sartzen zan portuban.
- 9/ Ingeles-portugesak  
arturik erriya,  
biyak egin digute  
zenbait pikardiya.  
Biolatu eta ill,  
sakiatu guztiya,  
eta gero ondoren  
erre Donostiya.
- 10/ Bost milla animalia  
edo zagi erari  
Donostiya kostatu  
zaio ingelesari.  
Aguardientaz beterik  
nagusi-morroyak,  
egunaz eta gabaz  
guztiyak ordiyak.

---

(2) Ziur asko, «gau bat faltatu gabe» edo «gaurik faltatu gabe»  
bearko luke emen.

11/ Mozkorrak daude beti  
burubak galdurik,  
eta ikusten ez dute  
iñon peligrorik.  
Fusilla aguardintaz  
karga baliteke,  
bala gustoz aboan  
artuko luteke.

12/ Donostiar tristeak,  
zer egingo degu?  
Nola negu gogorra  
igaroko degu?  
Ez erri ta ez etxe,  
ezta ere erroparik,  
jatekoa garesti  
ta ez izan dirurik.

Bertso auek, erderazko izenburu orrekin, *Euskal-Erria* aldizkarian agertu ziran, 1913 urtean, 162 orrialdean.

Aldaketa bat sartu degu. Irugarren bertsoaren bostgarren lerroan, *suban* zion eta *juban* jarri degu, *joan* alegia, orrela bear dualakoan, bestela esan nairik ez diogu billatzen eta.

Doiñua ere badakar, aurretik onela diola:

*«Música compuesta en aquella época por la organista de las Religiosas Dominicas del convento existente entonces en el barrio del Antiguo, en el lugar que ocupa actualmente el Real palacio de Miramar. (Aquella Comunidad continúa hoy en la vecina villa de Astigarraga.)*

*Esta composición ha sido armonizada en Agosto de 1913 para su publicación en esta Revista, por D. José de Olaizola, organista de la parroquia de Santa María, matriz de San Sebastián».*

Ona emen doiñu ori, baiña armoninaziorik gabe:

Do- nos- ti- ar tris-

te- ak,

zer e- gin- go

de- - gu?

No- la ne- gu go- go- rra





\* \* \*

Ogei ta sei urte leenago ere, 1887'an, *Euskal-Erria* orrek berak argitara eman zituan bertso auk, baiña 10 eta 11'garren bertsoak falta zituala, inglesak mozkortzat jotzen zituztelako-edo; eta garbizaleren batek aldaketa auk sartuta: 1/1: Donostiyako; 1/3: ditzagun; 1/7: ta nolako moduban; 3/1: Doatsu; 3/6: laguntzakoakin; 4/1: Gure Euskal-erriko; 4/4: sityatzalleak; 4/5: zuten; 4/8: arrapatu atzetik; 5/5: ingelesa; 6/6: ingelesen; 6/7: plaza gogorragorik; 8/4: zitekian; 8/7: gau bat faltatu gabe; 9/4: gaitza ugariya; 9/5: onra galdu eta; 9/6: lapurtu guztiya; 12/6: ezta ere jantzirik; 12/7: garisti.

\* \* \*

Bertso auk Jose Bizente Etxagaray bertso-jartzaille ugariak moldatuak dira. Jaun au Donostia'n jaio zan, 1773'ko uztaillaren 1'ean; eta bertan il, 1855'eko apirillaren 15'ean. Beraren bizitzaren argibideak eta bertsoak *Auspoa*'ren 35-36'garren alean arkituko ditu irakurleak.

Berrogei urte zituan Etxagaray onek, inglesak-eta Donostia erre zutenean; eta, zalantzarik gabe, bere begiez ikusitakoak kontatzen dizkigu. Donostia, 1808'ko Martxoa ezkeroz, frantzesen mende zegoan. Bost urte, beraz, 1813'an, bigarren bertsoak dion bezela.

Donostia libratu asmotan leenengo urbildu ziranak, Jauregi edo *Artzaia*'ren gipuzkoar bata-

lloiak izan ziran, Mendizabal'en agindupean, garrillaren 28'an. Orixe gogoratzen du laugarren bertsoak.

Baiña gipuzkoarrak Bidasoa aldera bialduak izan ziran, eta Donostia inguratzen inglesak eta portugesak gelditu. Ori dana, Wellington ingles jeneralaren aginduz, bera baitzan frantzesen aurkako indar guztien buru egiten zuana. Bostgarrenak orri buruz zerbait esaten digu.

Artilleriaz eta abar, oso gogor eraso zioten Donostia'ri, seigarrenak dion bezela.

Ingles-portugesak amar milla gizon omen ziran, Tomas Graham ingles jeneralaren agindupean. Eta zenbait gerra-itxasontzi ere bai, itxas-bideak ixteko. Zazpigarren bertsoak aitatzen du ori.

Zortzigarrenak, Santa Klara'ko ugartea nola artu zuten gogora arazten digu. Ori, abuztuaren 27'an gertatu zan.

Gertakari oiek danak pozez txoratzen ikusten zituzten donostiarrak. Onela dio irugarren bertsoak: «Ditxoso izan uste genduben orduban...»

Baiña abuztuaren 31'n, inglesak eta portugesak eraso jo eta Donostia'z jabetu ziranean, danok dakizkigun basakeriak egin zituzten: erria kiskaldu, etxeak lapurtu, emakumeak beartu, ilketak egin... Bigarren bertsoak diona: «atzeneko paguba ezta izan gaiztoa...»

Amargarren eta amaikagarren bertsoak mozkortzat jotzen dituzte soldadu aiek. Leen esan degunez, 1887'an bertso auek *Euskal-Erria'n* agertu ziranean, bi bertso oiek norbaitek kendu egin

zitan. Gogortxoak irudituko zitzaizkion, edo me-rezi baiño begiramen aundiagoa zien inglese.

Azken bertsoak, berriz, donostiarren egoera tristeaz azaltzen digu, zuten guztia galdu ondoren.

## 1813'KO AGORRILLAREN 31'A

Or goiko izenburu orrekin, *Euskal-Erria* aldizkariak, 1911 urtean, idazlan bat argitara eman zuan, *Euskal Erria* beste firmarik gabe. Oso-osorik onera aldatzeko luzeegia baita, ona zati batzuk:

«Urte batzuben geruago, itz egiteko gaia izan genduen, gau ikaragarri artan arkitutako andre batekin; eta bazirudien orduko zorotasuna, ikara izugarrikoen erotasuna, etzitzaiola oraindik igarro. Berritzen zitzaion, gaba artako izena aitatu utsakin:

–Arrats izugarria! Ingelesak opill prantzesak bezelako gauza batzuek botatzen zituzten etxietara, eta bat-batetan ikaragarriko suba sortzen zan, kiskaltzen zitubena baztar denak. Garra tartetik itzul egitia, gudarien atzaparretan erortzeko zan. Sua alde batetik, odola bestetik: orra zer ikusten zan gau doakabeko artan.

Onla mintzatzen zan andre gajo ura.»

Ondoren iru bertso ematen ditu, aurretik onela esanez:

«Egun gutxi barru, Manuel Sagasti zanak jarritako eresi edo doñuan, entzuten ziran Donostia'ko kalietan beste neurtitz batzuek euskera eta erdera nastuan. Neurtitz aietan ere azaltzen da garbiroki gau artako antsi ikaragarria.

Ara nola ziran:

*Entraban en las casas*  
batian zazpi, zortzi,  
*la primera maniobra*  
baioneta erakutsi;  
*pedían el dinero,*  
bestela biziya utzi,  
*entonces no pensaba*  
mundu onetan bizi.

*Escena horrorosa*  
kalian ikusi nik,  
*a una infeliz niña*  
baionetaz josirik;  
*no quiero referiros*  
zenbat ikusi nik,  
*por no dejar al mundo*  
eskandalizaturik.

*Desgraciados habitantes*  
deskonsolatuak,  
*clamaremos al cielo*  
zabaldurik besuak,  
*sin duda lo merecen*  
gure pekatuak,

*dejemos pues en el olvido  
pena pasatuak.*

\* \* \*

Iruñe'ko Dolores Baleztena'k, sail ontako bi bertso bialdu zizkidan, oar onekin: «*Me lo mandó Magdalena Michelena de Oyarzun*».

Bertso oietako bat, *Euskal-Erria*'ren aurrena da, aldaketa auekin: 1/3: *la primera cosa que hacían*; 1/4: *baionetak erakutsi*; 1/5: *pidiendo los dineros*; 1/7: *nadie no creíamos*.

Eta beste bertso au:

*Cuántas almas padecieron  
zokuetan gorderik,  
aún no se ha sabido  
aien aztarnarik.  
Con el fuego de las casas  
ingelesak emanik,  
todos perecieron  
bertan sepultaturik.*

\* \* \*

*Euskal-Erria*'ren iru bertso oiek, aitatzerik me-rezi duan aldaketarik gabe, Irun'dik korreoz bialdu zizkigun bere izena agertzerik nai ez duan andre batek, itz auek erantsiz:

«...*recordé con mi hermana unos versos que me enseñaron ellos, los mayores (yo soy del año 11)*».

Conservábamos algunas revistas ilustradas, todas ellas desaparecidas en el incendio de Irún el año 1936, al quemarnos el piso donde residíamos. Creo que era un «Novedades», donde se veía San Sebastián en llamas y los versos y la música que le adjunto...

Créame que le envió con reparo, ya que no sé escribir en vasco, ignoro el autor, en copia de música dejo bastante que desear... pero nosotros lo hemos cantado mucho e incluso cuando estuve en la escuela de Olaberriá, en Irún, les enseñé a los niños y niñas...»

Ona emen doiñu ori:







«ZURRIOLA ALDETIK...»



en-ko-men-da be-za bi-to-  
ri-o-so a-te-ra ez-te-din pran-tze-  
sa.

Zurriola aldetik  
autsi zuten bretxa,  
ai ura egun artako  
ango destetxa!  
Nork bere aldetikan  
enkonmenda beza,  
bitorioso atera  
eztedin prantzesa.

Doiñu eta bertso auk Azkue'ren kanta-bildu-  
man arkitu ditugu, 688 zenbakian. Berak Altza'ko  
Jose Inazio Arzak'en aotik jaso zituan.

Jose Inazio Arzak au, Azkue'k bere paperetan  
dionez, Amoreder baserrikoa omen zan. Gaur  
Amueder esaten zaio. Andik laister dago, Txirrita

il zan Gazteluene baserria. Amueder'koa zan Patxiko Arzak bertsolaria ere.

Donosti'ko arresiak iru aldetara zeuden: Kontxa aldera, gaurko Bulebar aldera eta Zurriola aldera. Ontan «autsi zuten bretxa» inglesen kañoiak, eta ortik jo zuten eraso.

Au ere etzan bertso bakarra izango, sail luzea baizik, Donostia nola artua izan zan eta artzailleak zer egin zuten adierazteko jarria.

Leizaola'k bertso au badakar bere *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca* liburuan; eta bai *Crónicas y romances de la poesía euskérica* lanean ere.

## GAUZA NEGARGARRIAK

Lerro auek, izenburu orrekin, Gipuzkoa'ko Gaintza'n jaio eta Donostia'ko Loiola'n bizi dan Bartolome Ayerbe'k idatzi eta bialdu zizkigun:

«Negargarri au gertatu omen zan 1813'garren urtean, Donostia'n. Itxasoz etorri ta Urgull mendira igota, andik jatxi Donosti'ra ta nai zituztenak egin ta gero su eman Donostia'ri. Nai zituzten gauzak artu ta alde berriz ere itxasoz, Donosti sutan utzita.

Orduan ere baziran biotz gogorreko gizonak, nunbait ere, ori egiteko.

Orduan ere bertsolariak izan Euskalerrian. Bertsoak jarri norbaitek gauz orri buruz. Baiña nik ez det bertso oien aztarrenik izan. Baiña gure aita-giarreba ere bertso-zalea zan oso, ta ari entzun izan nizkan zerbait, baiño oso gutxi. Emen jarriko ditut ari entzunak:

Ingeles-portugesak  
arturikan erria,

biak ere egin dute  
milla pikardia.  
...go ta biolatu,<sup>1</sup>  
sakeatu guztia,  
gero ondoren orra  
erre Donostia.

Beren etxiak eta  
ainbeste adore,  
orra or gelditu  
ezertxorik gabe.  
Orain ez dira arkitzen  
ardit baten jabe,  
bizia daramana  
kontentu da alare.»

Oneraiño Ayerbe jaunaren itzak. Dakigunez, Donostia erre zutenak etziran itxasoz etorri, legorretik baizik. Ala ere, Ayerbe jaunak diona itxura gabea ez da. Donostia'ko itxas-bideak inglesak ixten eta frantzesak zabalik eukitzen, zalaparta ederrrik erabili baitzuten alkarrekin.

Leenengo bertsoa, Jose Bizente Etxagaray jaunaren bederatzigarrena da. Bestea, berriz, orain arte inun azaldu gabea.

---

(1) Papera puskatuta dago eta lerro au ezin osorik irakurri.

## «EZPATA, BALA ETA GARRAZ...»

«Ezpata, bala eta garraz bizia galdu zuten seme maitiai beren ama Donostia'k esker on ta amodiozko oroipena.

Gau triste artako deshoreak ta surgaitzak nork esan al litzakean!

Alde guzitara negar errukigarria, beldurra ta izua, ta eriotza gogorra.

Txit antziñatik asko zezakean uriak lurra jo du.

Onen ateak porrakatuak, sazerdoteak negarrez, birjiñak itxuskituak ta bera beterik samintasunez.

Fernando erregeari beti leial izandu dan Donostia ondatu dute.

Fenix ederraren antzera berriz dator piztuzera.

Ill diran nere erritar maiteakgatik negar egitez ez naiz aspertuko».

Esaldi auek *Euskal-Erria* aldizkarian agertu ziran, 1913'an, *El 31 de agosto. Cómo celebraban los*

*donostiarras su aniversario idazlanean, Peru Juanchó* firmaturik eta aurretik onela esaten duala:

«...*Relacionado con el mismo acto religioso -urteburuetan egiten zan illeta alegia- había un objeto al que nuestros antepasados tenían en gran estima; el catafalco construido para el Aniversario.*

*Las vicisitudes por que ha pasado San Sebastián en la última centuria, han hecho desaparecer hasta sus últimos vestigios. Quizás acertáramos con algunos lienzos, únicos restos de aquel monumento. Pero en el corazón de los viejos donostiarras consérvase enriquecido con las soñadoras galas del recuerdo. No se olvidaban de aquel majestuoso artefacto cuya severa cumbre se elevaba hasta el gallardo cimborrio de la hermosa iglesia parroquial. Todas sus caras estaban cubiertas por inscripciones alusivas a la trágica noche, inscripciones que con sentido acento se recitaban en el seno de las familias donostiarras. Hoy, todo ha desaparecido. Tan sólo nos queda el recuerdo. Para que éste subsista, trasladamos a nuestras páginas aquellas inscripciones en latín, castellano y euskera, que más de una vez hicieron brotar lágrimas de desconsuelo en los ojos de nuestras atribuladas madres».*

Euskerazkoak bakarrik aldatu ditugu orrialde auetara.

Esaldi auek -danak ez badira ere- beste bi tokitan ere arkitu ditugu: Gipuzkoa'ko Diputazioko liburutegian, Bonaparte'ren esku-idatzietan, adierazpen onekin: «*Incripciones del catafalco de 31 de agosto de 1813*». Eta Jose Manterola'ren bertso-bilduman. Onek onela esaten du: «*Incripciones del catafalco conmemorativo y destrucción de la Ciudad de San Sebastián en 31 de Agosto de 1813.*»

Idazki auetan antziñako siniskeri bat aitatzen da: Fenix egaziarena, il eta bere kondarretatik berriro piztutzen zana. Donostia'ren irudia, alegia.

## ARKIBIDEA

Itzaurrea .....	7
«España hortan ote laiteke...» .....	11
Komisione ahantzia .....	15
«Baiona'ko patroina...» .....	17
«Frantzia'tik atera eta...» .....	21
«Milla zortzi ehun eta zortzigarrenian...» ....	25
«Agur eta erdi...» .....	35
«Luzaide'ko karrika.....» .....	39
«Berrogoi ta hamar mila frantses...» .....	43
Harizpe .....	45
«Ein ta berrogoi tamar autx...» .....	51
«Au da Buonaparte'ren...» .....	55
«Gorogi paltsuaren...» .....	63
«Nik eztut iñorentzat...» .....	71
«Gure errege maitia...» .....	75
«Atzerritarren mende...» .....	79
«Kantore berri pollitak...» .....	83



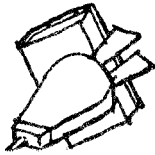
«Ingles krubel, barbaruak...» .....	87
Euskerazko agindua .....	91
Multa .....	97
«Amak semiari esaten dio...» .....	101
«Don Gasper de Jauregi...» .....	105
«Asi Zubibbarri'n da...» .....	107
Juan Fermin Legia .....	111
Puskak .....	115
«Aurrenetikan bazuten...» .....	119
«Biba tropa espāñolak...» .....	123
Jose Bonaparte (1813) .....	131
«Traidore Bonaparte...» .....	133
«Ara Buonaparteren...» .....	137
<i>Año de 1813</i> .....	145
1813'ko agorrillaren 11'a .....	155
«Zurriola aldetik...» .....	161
Gauza negargarriak .....	165
«Ezpata, bala eta garraz...» .....	167

## ORAINDAIÑOKO LIBURUAK 117'garrenetik aurrera.

- 117-118: *B. Enbeita*: Nere apurra.  
120-121-122: *A. Zavala*: Mendaro Txirristaka.  
123-124-125: *A. Zavala*: Zampirain anaiak.  
126: *A. Zavala*: Ustu ezin zan ganbara.  
127: *M. Arozamena*: Nere aldia.  
128: *A. Zavala*: Amodiozko penak bertso berrietan.  
129: *A. Zavala*: Afrika'ko gerra (1859-1860).  
130: *A. Zavala*: Patxi Erauskin bertsolaria (I).  
131: *A. Zavala*: Patxi Erauskin bertsolaria (II).  
132: *A. Zavala*: Patxi Erauskin bertsolaria (III).  
133: *A. Zavala*: Arrantzaleen bizitza.  
134: *J. M. Arrizabalo, A. Zavala*: Baso-mutillak. (*Aitua*).  
135: *A. Zavala*: Jaiok bizi nai.  
136: *A. Zavala*: Noe'ren ontzia.  
137-138: *Ataño*: Txantxangorri kantaria.  
139: *A. Zavala*: Soldaduzkako bertsoak.  
140: *A. Zavala*: Nekazariak bai miseriak.  
141: Bertsolari-txapelketa nagusia, 1980. (*Aitua*)  
142: *A. Zavala*: Txabolategi, Elkoro eta Leunda bertsolariak.  
143: *A. Zavala*: Nork bere bidea, I. (*Aitua*)  
144: *A. Zavala*: Nork bere bidea, II. (*Aitua*)  
145: *A. Zavala*: Nork bere bidea, III. (*Aitua*)  
146: *A. Zavala*: Berridi eta Kuxkullu bertsolariak.  
147: *Ataño*: Txori. (*Aitua*)  
148: *I. Alkain, A. Zavala*: Gerrateko ibillerak, I. (*Aitua*)  
149: *I. Alkain, A. Zavala*: Gerrateko ibillerak, II. (*Aitua*)

- 150: *I. Alkain, A. Zavala*: Gerrateko ibillerak, III. (*Aitua*)
- 151: *Mattin Treku*: Etxe xokotik kantari. (*Aitua*)
- 152: *Xalbador*: Herria gogoan. (*Aitua*).
- 153: *J. K. Zapirain, Ataño*: Zure Pasio Santua.
- 154: *A. Zavala*: Jan-edanaren bertsoak I.
- 155: *A. Zavala*: Jan-edanaren bertsoak II.
- 156: *F. Artola «Bordari», R. Artola*: Aritz beraren adarrak.
- 157: *Elkarlanean*: Lexoti bertsolaria.
- 158: *Mari Treku*: Mattin, nere gizona. (*Aitua*)
- 159: *Txomin Garmendia*: Denbora pasa.
- 160: *Txomin Garmendia*: Bizitzaren arian.
- 161: *A. Zavala*: Kuba'ko gerra.
- 162: *J. M. Arrieta*: Nere ondar alea. (*Aitua*)
- 163: *J. C. Arrosagaray*: California-tik kantuz.
- 164: *A. Zavala*: Mixioetako bertsoak, I.
- 165: *A. Zavala*: Mixioetako bertsoak, II.
- 166: *M. Manterola*: Lore apal bat.
- 167: *J. M. Lertxundi*: Baso tarteko oiua.
- 168: *P. Lazkano, A. Zavala*: Tiro tartean bertsotan.
- 169: *Basarri*: Kezka-giroan.
- 170: *Txomin Garmendia*: Bordaberri'ko gozo-mikatzak.
- 171: *Txomin Garmendia*: Bertsolari-kurpilla.
- 172: *S. Salaberria*: Nere soroko emaitzak.
- 173: *I. Olea*: Otemotxeko arnasa.
- 174: *A. Zavala*: Kristaubidea bertsotan, I.
- 175: *A. Zavala*: Kristaubidea bertsotan, II.
- 176: *A. Zavala*: Ameriketako bertsoak.
- 177: *Txomin Garmendia*: Erririk-erri.
- 178: *Basarri*: Bertsolaritzari buruz.
- 179: *Ataño*: Espetxeko negarrak.
- 180: *A. Zavala*: Euskal jokoak bertsotan, I.
- 181: *Ataño*: Zigorpean.
- 182: *M. Ostolaiz*: Oroipen-kutxa.
- 183: *A. Zavala*: Euskal jokoak bertsotan, II.
- 184: *A. Zavala*: Esaera zaarren bilduma berria, I.
- 185: *A. Zavala*: Esaera zaarren bilduma berria, II.
- 186: *A. Zavala*: Neska-mutillen arteko bertsoak.
- 187: *A. Zavala*: Ezkondu bearreko bertsoak.
- 188: *Txomin Garmendia*: Beltzak eta zuriak mendian ardiak.
- 189: *Ataño*: Eltzaorra.
- 190: *Pablo Zubiarrain*: Ia kantatuz bezela.
- 191: *Basilio Pujana*: Egi batzuek aixetaratzen.
- 192: *Ataño*: Odol-kutsua.
- 193: *Ataño*: Maitasunaren lanak.

- 194: *Pablo Zubiarrain*: Gaziak eta gozoak.
- 195: *Bartolo Ayerbe*: Nere mundualdia.
- 196: *Ataño*: Etorkizuna.
- 197: *Ramos Azkarate*: Ijitoen kontratuba eta abar.
- 198: *Erramun Etchebarne*: Erramun harginaren oroitzape-nak.
- 199: *Jose Maria Etxaburu*: Neure lau urteko ibillerak.
- 200: *Jose Azpiroz*: Arbol zarraren kimuak.
- 201: *Ataño*: Maite itzazute etsaiak.
- 202: *A. Zavala*: Frantziako Iraultza eta Konbentzioko gerra.
- 203: *Jose Azpiroz*: Gogoz kontrako pausoak.
- 204: *L. Rezola «Tximela»*: Bakardadeko ametsak, I.
- 205: *L. Rezola «Tximela»*: Bakardadeko ametsak, II.
- 206: *J. Lete «Ibai-Ertz»*: Orrela ziran gauzak.
- 207: *Ataño*: Aztia usnari.
- 208: *F. Etxebarria*: Nor garan azaldu.
- 209: *B. Barandiaran*: Zartu gabe ezin bizi.
- 210: *Beñat Karrika*: Armendaritze haur begiez.
- 211: *Basilio Pujana*: Deabruak ostutako urteak.
- 212: *A. Zavala*: Frantzesteko bertsoak, I.



AUSPOA  
LIBURUTEGIA